

**PANANDHA KOHESI GRAMATIKAL SAHA LEKSIKAL WONTEN ING NOVEL
ANTEPING WANITA ANGGITANIPUN ANY ASMARA**

SKRIPSI

**Dipunaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kangge Njangkepi Sarat Pikantuk
*Gelar Sarjana Pendidikan***

dening

Yosseph Wijaya

NIM 09205241048

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2013

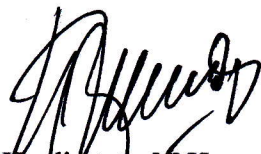
PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Panandha Kohesi Gramatikal saha Leksikal Wonten ing Novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara* menika saged dipunuji awit sampun pikantuk pasarujukan dening pembimbing.

Yogyakarta, Juli 2013

Pembimbing I

Hardiyanto, M.Hum.
NIP 19561130 198411 1 001

Yogyakarta, Juli 2013

Pembimbing II

Mulyana, M.Hum.

NIP 19661003 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Panandha Kohesi Gramatikal saha Leksikal Wonten ing Novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara* menika sampun dipunandharaken wonten ujian pendadaran ing sangajenging *Dewan Penguji* nalika tanggal 19 Juli 2013 saha dipunwedharaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum.	Ketua Penguji		23/7/2013
Mulyana, M.Hum.	Sekretaris Penguji		23/7/2013
Siti Mulyani, M.Hum.	Penguji I		23/7/2013
Hardiyanto, M.Hum.	Penguji II		23/7/2013

Yogyakarta, 23 Juli 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan wonten ing ngandhap menika, kula:

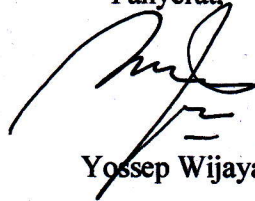
Nama : Yossep Wijaya
NIM : 09205241048
Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa
Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih *karya ilmiah* menika ingkang damel kula piyambak. Samangertos kula wosipun *karya ilmiah* menika boten dipunserat dening tiyang sanes, kejawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet minangka *acuan* kanthi adhedhasar tata cara saha etika nyerat *karya ilmiah* ingkang umum sarta dipunserat wonten kapustakan.

Wedharan menika dipunserat kanthi saestu. Menawi samangke wonten kasunyatanipun wedharan menika boten leres, sedayanipun dados tanggel jawab kula.

Yogyakarta, 4 Juli 2013

Panyerat,

Yossep Wijaya

SESANTI

Sapa nandur bakal ngundhuh

PISUNGSUNG

Kanthi raos sokur dhumateng Allah SWT, *karya ilmiah* menika kula aturaken dhateng: Bapak Didik Wisantoso saha Ibu Nanik Suprihandayani ingkang sampun paring panjurung, penyengkuyung saha donga pangestu.

PANANDHA KOHESI GRAMATIKAL SAHA LEKSIKAL WONTEN ING NOVEL ANTEPING WANITA ANGGITANIPUN ANY ASMARA

dening

**Yossef Wijaya
NIM 09205241048**

SARINING PANALITEN

Ancasing panaliten menika kangge ngandharaken wujud panandha *kohesi* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Panaliten menika ngandharaken (1) jinis saha panandha *kohesi gramatikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara; saha (2) jinis saha panandha *kohesi leksikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

Panaliten menika kalebet jinis panaliten *deskriptif*. Data wonten ing panaliten menika awujud jinis saha panandha *kohesi gramatikal* sarta jinis saha panandha *kohesi leksikal*. Sumber datanipun inggih menika novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Panaliten menika dipuntliti kanthi *analisis wacana*. Caranipun ngempalaken data inggih menika ngginakaken teknik maos saha nyathet. Data ingkang sampun dipunkempalaken dipunanalisis kanthi *deskriptif* inggih menika panaliti ngandharaken jinis saha panandha *kohesi gramatikal* sarta jinis saha panandha *kohesi leksikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Kangge manggihaken *validitas* data inggih menika ngginakaken *validitas sematik*, wondene anggenipun manggihaken *reliabilitas* data inggih menika ngginakaken *reliabilitas stabilitas* saha *reliabilitas interrater*.

Asiling panaliten inggih menika jinis saha panandha *kohesi* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Jinis saha panandha *kohesi* kaperang dados kalih inggih menika jinis saha panandha *kohesi gramatikal* saha panandha *kohesi leksikal*. Jinis saha panandha *kohesi gramatikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara kaperang dados *kohesi gramatikal pengacuan (referensi)*, *penyulihan (substitusi)*, *penghilangan (elipsis)*, saha *perangkaian (konjungsi)*. Jinis saha panandha *kohesi leksikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara kaperang dados *kohesi leksikal pengulangan (repetisi)*, *sinonim (padan kata)*, *antonim (lawan kata)*, *kolokasi (sanding kata)*, saha *hiponim (hubungan atas-bawah)*.

PRAWACANA

Alhamdulillah, ngaturaken raos sokur dhumateng Allah SWT ingkang tansah paring rahmat dhateng panyerat, satemah skripsi kanthi irah-irahan *Panandha Kohesi Gramatikal saha Leksikal Wonten ing Novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara* menika saged dipunserat kanthi sae. Skripsi menika dipunserat kangge njangkepi sarat nggayuh *gelar* sarjana pendidikan.

Panyerat ngaturaken agunging panuwun dhateng sedaya *pihak* ingkang sampun mbiyantu saha nyengkuyung ngantos dumugi paripurnaning skripsi menika. Kanthi raos ingkang tulus panyerat ngaturaken agunging panuwun dhateng:

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, MA. M.Pd. minangka Rektor Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan kangge kula sinau wonten ing Universitas Negeri Yogyakarta;
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring panjurung kangge kula sinau wonten ing Fakultas Bahasa dan Seni;
2. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring ijin kangge nindakaken panaliten menika;
3. Bapak Hardiyanto, M.Hum minangka dosen pembimbing skripsi ingkang sampun paring panjurung, pamrayogi, saha bimbinganipun satemah skripsi menika saged paripurna kanthi sae;
4. Bapak Mulyana, M.Hum minangka dosen pembimbing skripsi saha dosen pembimbing akademik ingkang sampun paring panyengkuyung saha

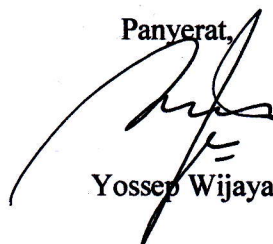
pamrayogi sadangunipun kula sinau wonten ing jurusan Pendidikan Bahasa Daerah menika sarta awit saking bimbinganipun skripsi menika ugi saged paripurna kanthi sae;

5. Bapak Ibu dosen saha staf jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit sedaya ngelmu ingkang mumpangat sanget kangge kula;
6. *Dewan penguji* Tugas Akhir Skripsi ingkang sampun paring pamrayogi saha pitedahipun;
7. Bapak saha ibu ingkang kula tresnani awit sedaya panjurung saha donga pangestunipun, eyang Sulasih, mbah putri Nganjuk, pakdhe saha budhe Lis, mas Tony, mas Dani, dik Ari, dik Novi sarta sedherek-sedherek ingkang sampun paring panyengkuyung dhateng kula;
8. Kanca-kanca kontrakan CJ awit sedaya panjurung saha pambiyantunipun;
9. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 sarta sedaya *pihak* ingkang sampun paring panjurung saha donganipun dhateng panyerat satemah skripsi menika saged paripurna kanthi sae.

Anggenipun damel skripsi menika dereng saged kawastanan jangkep saha sampurna. Pramila sedaya pamrayogi saha panyaruwe tansah katampi saha kaaturaken agunging panuwun. Mugi-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap kita sedaya.

Yogyakarta, 4 Juli 2013

Panyerat,

Yossep Wijaya

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
SARINING PANALITEN	vii
PRAWACANA	viii
WOSING ISI	ix
DHAFTAR <i>TABEL</i>	xiii
DHAFTAR <i>BAGAN</i>	xiv
DHAFTAR SINGKATAN	xv
BAB I. PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	3
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	4
E. Ancasing Panaliten	4
F. Paedahing Panaliten	5
G. Watesaning Istilah	5
BAB II. GEGARAN TEORI	7
A. Wacana	7
B. Analisis Wacana	9
C. Kohesi	11
1. Kohesi Gramatikal	13
2. Kohesi Leksikal	22
D. Novel	27

E. Nalaring Pikir	28
BAB III. CARA PANALITEN	30
A. Jinising Panaliten.....	30
B. Data saha Sumber Data.....	30
C. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	31
D. Pirantining Panaliten	33
E. Caranipun Nganailis <i>Data</i>	33
F. Caranipun Ngesahaken <i>Data</i>	34
BAB IV. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	35
A. Asiling Panaliten	35
B. Pirembagan	40
1. Jinis saha panandha <i>Kohesi Gramatikal</i> wonten ing <i>novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara</i>	40
a. <i>Referensi</i>	40
b. <i>Subtitusi</i>	51
c. <i>Elipsis</i>	53
d. <i>Konjungsi</i>	54
2. Jinis saha panandha <i>Kohesi Leksikal</i> wonten ing <i>novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara</i>	56
a. <i>Repetisi</i>	56
b. <i>Sinonimi</i>	57
c. <i>Antonim</i>	58
d. <i>Kolokasi</i>	59
e. <i>Hiponimi</i>	60
BAB V. PANUTUP	
A. Dudutan	62
B. Pamrayogi.....	63
C. <i>Implikasi</i>	63
KAPUSTAKAN	65

<i>LAMPIRAN</i>	67
-----------------------	----

DHAFTAR *TABEL*

	Kaca
Tabel 1: Bedanipun <i>Kohesi</i> kaliyan <i>Koherensi</i>	12
Tabel 2: Panandha saha jinis <i>Kohesi Gramatikal</i> saha <i>leksikal</i> wonten ing <i>novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara</i>	33
Tabel 3: Panandha <i>Kohesi Leksikal</i> wonten ing <i>novel Anteping Wanita</i> <i>Anggitanipun Any Asmara</i>	62

DHAFTAR BAGAN

	Kaca
<i>Bagan 1: Jinising Referensi.....</i>	14
<i>Bagan 2: Jinising Pengacuan Pronomina Persona</i>	15
<i>Bagan 3: Jinising Pengacuan Demonstratif.....</i>	16
<i>Bagan 4: Skematis Analisis panandha hubungan ukara.....</i>	27

DHAFTAR SINGKATAN

AN	: <i>Antonim</i>
EL	: <i>Elipsis</i>
HP	: <i>Hiponimi</i>
KG	: <i>Kohesi Gramatikal</i>
KJ	: <i>Konjungsi</i>
KK	: <i>Kolokasi</i>
KL	: <i>Kohesi Leksikal</i>
RF	: <i>Referensi</i>
RP	: <i>Repetisi</i>
SB	: <i>Subtitusi</i>
SN	: <i>Sinonimi</i>

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Wacana minangka *satuan* basa ingkang paling inggil wonten ing tataran *kebahasaan* ingkang dipunginakaken kangge pasrawungan ing salebeting *konteks sosial*. Miturut Harimurti Kridalaksana (1983:179), wacana inggih menika *satuan* basa ingkang paling jangkep tegesipun wonten ing *hierarki gramatikal* menika, wacana dados satuan basa ingkang paling inggil saha paling jangkep. Awit saking menika ing salebeting wacana wonten *konsep, gagasan*, saha penggalih ingkang wetah, ingkang saged dipunmangertosi dening pamaos utawi pamireng kanthi gampil.

Wacana menika kedah gadhah ciri-ciri ingkang ndadosaken wacana menika dados sae. Ciri-ciri wacana ingkang saged dadosaken wacana menika sae inggih menika arupi *kohesi* saha koherensi. Wacana menika dipunperang dados kalih jinis inggih menika wacana seratan saha wacana lesan. Wacana lesan saha wacana seratan menika kedah *terstruktur (gramatikal)*, sarta asring ngginakaken piranti ingkang *padu*. Piranti wonten ing salebeting wacana seratan menika gadhah kaginaan kangge satunggaling reroncening seratan saha lesan dados basa ingkang *sistematis*, saha saged dipunmangertosi. Supados saged mujudaken *kesistematikan* saha *kepaduan* satunggaling seratan menika dipunprelokaken piranti wacana inggih menika *kohesi* saha *koherensi*.

Disiplin ngelmu ingkang nyinau babagan wacana dipunsebat analisis *wacana*. Analisis *wacana* menika minangka satunggaling *kajian* ingkang nliti utawi nganalisis basa ingkang dipunginakaken kanthi *alamiah*, saged kanthi

dhapukan lesan ugi kanthi seratan. Wonten utawi botenipun *kohesi* saha *koherensi* wonten ing salebeting wacana menika saged dipunmangertosi kanthi ngawontenaken analisis wacana.

Salah satunggaling piranti wacana ingkang wigati sanget kangge ndadosaken wacana ingkang *sistematis* inggih menika *kohesi*. Jinisipun *kohesi* menika kaperang dados kalih jinis inggih menika *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*. *Kohesi* menika boten namung dados piranti ingkang nggayutaken *unit struktur* ananging ugi gadhah *fungsi semantik*. *Kohesi* menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken tembung kaliyan tembung, klausa kaliyan klausa, ukara kaliyan ukara, sarta paragraf kaliyan paragraf. Kanthi makaten panganggening panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* menika wigati sanget amargi saged ndadosaken cetha gayutan antawisipun *satuan bentuk kebahasaan* ingkang satunggal kaliyan sanesipun satemah gagasan wonten ing wujud wacana saged *padu*, wetah saha *kohesif*, satemah saged dipunmangertosi dening pamaos kanthi gampil.

Nganalisis wacana mliginipun nganalisis panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* wonten ing salebeting *karya sastra* menika wigati sanget. Salah satunggaling wujud *karya sastra* seratan ingkang saged dipundadosaken *subjek analisis wacana* mliginipun panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* inggih menika *novel*. Anggenipun nyerat *novel* menika kedah ngginakaken piranti wacana inggih menika *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*, bab menika supados saged ndadosaken seratan ingkang *sistematis* saha saged narik kawigatosan pamaos. *Novel* ingkang dipundadosaken sumbering paniliten menika

novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara ingkang medal kapisan taun 1955. *Novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara menika dipunpilih amargi saged narik kawigatosan dipuntingali saking irah-irahan saha cariyosipun. Kejawi menika, panganggening panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara menika kathah dipunpanggiaken. Kanthi makaten panaliten menika badhe nganalisis panganggening panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten saged dipundhapak underaning perkawis kados mekaten.

1. Panandha *kohesi gramatikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
2. Panandha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
3. Jinis *Kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
4. Wujud *Kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
5. Aspek panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara

C. Watesaning Perkawis

Saking undheraning perkawis panaliten, panaliten menika dipunwatesi wonten ing perkawis-perkawis kados mekaten.

1. Jinis saha panandha *kohesi gramatikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
2. Jinis saha panandha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

D. Wosing Perkawis

Saking underaning perkawis wonten ing ngandhap menika, perkawis saged dipunwosaken kados mekaten.

1. Menapa kemawon jinis saha panandha *Kohesi gramatikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara?
2. Menapa kemawon jinis saha panandha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara?

E. Ancasing Panaliten

Saking watesaning perkawis sarta wosing perkawis wonten ing ngandhap menika, panaliten menika gadhah ancas kangge:

1. Ngandharaken jinis saha wujud panandha *kohesi gramatikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.
2. Ngandharaken jinis saha wujud panandha *kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

F. Paedahing Panaliten

Paedahing panaliten menika gadhah paedah kangge panaliti utawi tiyang sanes ingkang maos. Paedahing panaliten dipunperang dados kalih babagan inggih menika paedah *praktis* saha paedah *teoritis*.

1. Praktis

Asiling panaliten menika kaangkah sageda migunani dhateng *peminat* sastra saha basa kangge nambah ngelmu babagan *aspek kohesi* ingkang kaperang dados *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*. Panaliten menika saged ugi kangge bahan ajar ing piwulangan basa mliginipun wacana ing mata kuliah *kajian wacana*.

2. Teoritis

Asiling panaliten menika saged nambah pangertosan ingkang langkung dhateng pamaos kaliyan panaliti tumrap *objek* ingkang dipuntliti. Sanesipun menika ugi saged kangge *sumbangan* dhateng pangrembakanipun *teori sastra* saha *kajian wacana* tumrap *karya sastra*, mliginipun panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*.

G. Watesaning Istilah

Istilah ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika dipunandharaken supados gadhah pangertosan ingkang sami, antawisipun.

- a. *Kohesi* inggih menika sambet rapetipun satunggal *satuan* basa kaliyan sanesipun ingkang dipuntandhani dening sambet rapetipun *bentuk* sarta ndadosaken *kesatuan* satemah dados padu saha wetah.

- b. Panandha *kohesi* inggih menika satuan *lingual* ingkang nitiki wontenipun *kohesi*.
- c. *Kohesi gramatikal* inggih menika sambet rapetipun satunggal *satuan* basa kaliyan sanesipun ingkang dipuntandhani kanthi ngginakaken *hubungan bentuk*.
- d. Panandha *kohesi gramatikal* inggih menika piranti *penghubung* ingkang nitiki wontenipun *kohesi gramatikal*.
- e. *Kohesi leksikal* inggih menika sambet rapetipun satunggal *satuan* basa kaliyan sanesipun ingkang dipuntandhani kanthi ngginakaken *makna* utawi *struktur batin*.
- f. Panandha *kohesi leksikal* inggih menika piranti *penghubung* ingkang nitiki wontenipun *kohesi leksikal*.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Wacana

Mulyana (2005:3) ngandharaken bilih istilah wacana menika dipunwujudaken saking basa Sansekerta *wac/wak/vak*, ingkang gadhah teges ‘*berbicara*’. Menawi dipunpirsani saking jinisipun, tembung *wac* kalebet saking tembung kriya golongan III *parasmaepada(m)* ingkang sipatipun *aktif*, inggih menika nindakaken *tindakan ujar*. Tembung menika lajeng ewah dados wacana. Wujud “ana” ingkang dados *suffiks* (akhiran), gadhah teges kangge ndamel tembung aran. Dados, tembung wacana saged dipuntegesi *perkataan* utawi *tuturan*.

Wonten ing *Tata Bahasa Buku Bahasa Indonesia* suntinganipun Anton M. Moeliono, *et al* (1988:34&334) wacana inggih menika reroncening ukara ingkang jumbuh satemah ndadosaken teges ingkang *serasi* wonten ing salebeting ukara. Sasanesipun menika saged ugi dipuntegesi wacana inggih menika reroncening ukara ingkang jumbuh saha nggayutaken *proposisi* satunggal kaliyan *proposisi* sanesipun kadhapuk dados satunggal.

Wondene miturut Samsuri (1987/1988:1) wacana inggih menika *rekaman kebahasaan* ingkang wetah babagan kawontenanipun pawicantenan. Pawicantenan menika saged ngginakaken basa lesan, saged ugi ngginakaken basa ingkang wujudipun seratan. Wacana saged sipatipun *transaksional*, inggih menika wujudipun *komunikasi timbal-balik*. Wacana lesan *transaksional* wujudipun saged sesorah, ceramah, dakwah saha sanesipun. Wacana lesan *interaksional* wujudipun

saged arupi pacelathon, *debat* saha *tanya jawab*. Tuladhanipun wonten ing pengadilan, kantor polisi, lan sanesipun.

Wacana seratan *transaksional* wujudipun saged arupi *instruksi*, *iklan*, layang, cariyos, *esai*, *makalah*, *tesis* lan sanesipun. Wacana seratan *interaksional* wujudipun saged arupi *polemik*, *surat-menyurat* antawisipun tiyang kekalih, saha sanesipun. Wacana nedahaken wontenipun *addressor* (*penyapa*) saha *addressee* (*pesapa*). Wonten ing wacana lesan, *penyapa* inggih menika pambiwara, bilih *pesapa* inggih menika pamireng. Wonten ing wacana seratan, *penyapa* menika dipunsebat panganggit, bilih menawi *pesapa* menika dipunsebat pamaos.

Salajengipun Tarigan (1987:27) ngandharaken wacana inggih menika *satuan* basa ingkang paling jangkep saha paling inggil utawi ageng wonten ing nginggilipun ukara utawi klausa kanthi *kohesi* saha *koherensi* ingkang gadhah sambet rapetipun. Wacana menika gadhah wiwitan saha pungkasan ingkang dipuntedahaken kanthi lesan.

Dados saking pamanggih wonten inggil menika saged dipunandharaken bilih wacana inggih menika satuan basa ingkang jangkep, satemah wonten ing *hierarki gramatikal*, wacana menika dados *satuan gramatikal* ingkang paling inggil saha paling ageng. Kanthi makaten, wacana menika gadhah teges kawontenan *konsep*, *gagasan*, penggalih utawi *ide* ingkang wetah satemah saged dipunmangertosi dening pamaos utawi pamireng kanthi boten rangu-rangu. Piranti gramatikal ingkang saged dipunginakaken kangge damel wacana ingkang *kohesif*, kadosta:

- 1) *konjungsi* inggih menika piranti kangge nggayutaken *satuan* basa wonten ing babagan ukara,
- 2) ngginakaken tembung sesulih *dheweke*, *kuwi* lan sapanunggalanipun, perangan menika dados *rujukan anaforis* satemah perangan ukara ingkang sami boten prelu dipunambali ananging ngginakaken tembung sesulih menika,
- 3) ngginakaken *Elipsis*, inggih menika ngicali tembung ingkang sami ing satunggaling ukara kaliyan tembung ingkang wonten ing ukara sanesipun.

Sasanesipun ngginakaken *teknik gramatikal*, wacana ingkang *kohesif* saha *koheren* ugi saged dipundamel kanthi ngginakaken *aspek semantik*, antawisipun:

- 1) ngginakaken *hubungan pertentangan* wonten ing kalih ukara ingkang wonten ing wacana menika,
- 2) ngginakaken *hubungan generik-spesifik* utawi *spesifik-generik*,
- 3) ngginakaken *hubungan bandhing* antawisipun wosipun kalih ukara menika utawi wosipun kalih ukara wonten ing satunggaling wacana,
- 4) ngginakaken *hubungan sebab-akibat* wonten ing antawisipun kalih ukara utawi wosipun kalih ukara wonten ing satunggaling wacana,
- 5) ngginakaken *hubungan tujuan* wonten ing satunggaling wacana,
- 6) ngginakaken *hubungan rujukan* ingkang sami wonten ing kalih ukara ing satunggaling wacana.

B. Analisis Wacana

Analisis wacana ingkang wujudipun metode ingkang cetha saha *eksplisit*, ngrembaka wonten ing taun 1980-an. Wonten ing wekdal menika, analisis wacana

ngrembaka wonten ing perkawis-perkawis sosial kadosta bedanipun *gender*, wacana *politik*, saha *emansipasi* wanita ugi perkawis-perkawis *sosial* sanesipun.

Stubbs woten ing Sumarlan (2003:10) ngandharaken pamanggihipun bilih analisis wacana, inggih menika upadi ngaji bebasan wonten ing nginggiling *klausa* saha ukara, sarta ngaji *satuan-satuan kebahasaan* ingkang langkung wiyar kadosta pawicantenan ingkang dipunserat utawi ingkang sinerat. Dados, analisis wacana ugi kedah nggatosaken basa nalika dipunginakaken wonten ing *konteks sosial*, mliginipun gunem rembug antawisipun panutur.

Kanthi *hirarkis*, *pendekatan* basa dipunwiwiti saking *tingkat* saha *lingkup* ingkang paling alit dumugi tingkat ingkang paling ageng. Analisis menika saged dipunsusun kanthi mekaten: analisis *fonologi* minangka *kajian* ingkang wiwitan, salajengipun *kajian morfologi*, analisis *sintaksis*, analisis *semantik*, analisis *pragmatik*, lajeng ingkang pungkasan inggih menika analisis wacana.

Anggenipun nindakaken analisis wacana menika dipunbetahaken cara analisis ingkang sipatipun *internal* saha *eksternal*. *Unit-unit* analisis *internal* wujudipun saged *teks* saha *konteks*, *tema*, *topik*, *judul*, aspek wetahipun *leksikal*, *gramatikal* saha *semantik*. Wondene *unit-unit* analisis *eksternal* wonten ing antawisipun *inferensi*, *presuposisi*, *implikatur*, saha *konteks* tutur ingkang dados dhasaring kawontenan tuturan menika (wacana).

Kangge mangertosi peranan wacana tartamtu, boten sedaya *unit* analisis menika kedah dipunkaji. Analisis menika saged ugi dipunkajengaken tumrap satunggal utawi kalih unsur ingkang kedah cetha. Awit saking menika, kathah utawi boten kathahipun *unit* ingkang dipunkaji menika boten langsung nedahaken

kualitas analisis wacana. Kawontenan menika dipunsebabaken amargi wontenipun *kualitas* analisis *linguistik* saking: (1) kaprigelan saha *profesionalisme* analisis basa, (2) *ketinggian* analisis, saha (3) *teknik* sarta *metode* analisis ingkang dipunginakaken.

Proses analisis wacana saged dipuntindakaken kanthi sae bilih wonten *teknik* utawi *metode* analisis wacana ingkang trep. Metode ingkang asring dipunginakaken kangge nganalisis wacana ing antawisipun inggih menika *metode distribusional*, *metode pragmatlinguistik*, *metode konten* analisis, saha *metode deskriptif*.

C. Kohesi

Miturut etimologisipun, *kohesi* menika saking kapundhut saking basa Inggris inggih menika *cohesion* ingkang tegesipun *kepaduan* (Echols saha Hasan, 1992: 123). *Kepaduan* menika dipunwujudaken wonten ing wacana ingkang kasusun kaliyan unsur-unsur utawi *struktur gramatikal* ingkang gadhah sambet rapetipun kangge mujudaken padunipun wacana.

Moeliono (1993:34&343) ngandharaken pamanggihipun bilih *kohesi* inggih menika gayutaning wujud kanthi padu utawi gayutaning antawisipun unsur ingkang satunggal kaliyan unsur sanesipun. Kanthi *kohesi* kasebat unsur wonten ing wacana saged cetha gayutanipun unsur satunggal kaliyan unsur-unsur sanesipun. Wondene Chaer (1994:167) ngandharaken bilih *kohesi* menika *keserasian* antawisipun unsur-unsur wonten ing wacana ingkang dipundadosaken minangka syarat *kegramatikan* ing satunggaling wacana.

Konsep kohesi menika dipunwujudaken wonten ing *hubungan bentuk*. Tegesipun, *unsur-unsur* wacana (tembung utawi ukara) ingkang dipunginakaken kangge ndamel salah satunggaling wacana gadhah gayutan kanthi *padu* saha wetah. *Kohesi* kalebet wonten ing *aspek internal struktur* wacana. Wondene miturut Tarigan (1987:96) panaliten tumrap *unsur kohesi* dados perangan saking aspek *formal* basa. Kanthi makaten, *organisasi* saha *struktur kewacanaan* ugi nggatosaken wontenipun sipat *sintaktik-gramatikal*.

Kohesi menika dipunbetahaken kangge ndadosaken wacana ingkang *kohesif*. Sasampunipun nggatosaken *kohesi* ugi kedah nggatosaken piranti wacana ingkang sanesipun, inggih menika *koherensi*. Bedanipun *kohesi* kaliyan *koherensi* menika saged dipunpirsani wonten tabel ing ngandhap menika.

Tabel 1: Bedanipun *Kohesi* kaliyan *Koherensi* (Mulyana,2005;36)

<i>Kohesi</i>	<i>Koherensi</i>
<i>Kepaduan</i>	<i>Kerapian</i>
<i>Keutuhan</i>	<i>Kesinambungan</i>
<i>Aspek bentuk</i>	<i>Aspek makna</i>
<i>Aspek lahiriah</i>	<i>Aspek batiniah</i>
<i>Aspek formal</i>	<i>Aspek ujaran</i>
<i>Organisasi sintaktik</i>	<i>Organisasi semantik</i>
<i>Unsur internal</i>	

Saking pamanggih para ahli wonten nginggil menika saged dipuntegesi bilih *kohesi* menika piranti ingkang wigati sanget wonten ing satunggaling wacana. *Kohesi* menika kedah dipungatosaken tumrap panyeratan utawi ndamel wacana. *Kekohesifan* wacana menika saged dipunpirsani saking piranti *kohesi* ingkang wonten ing salebeting wacana menika. Piranti *kohesi* miturut Halliday saha Hasan dipunperang dados kalih jinis inggih menika *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*.

1. *Kohesi Gramatikal*

Kohesi gramatikal inggih menika *hubungan kohesif* ingkang dipuntandhani dening panganggening panandha *formal* ingkang wujudipun arupi *satuan lingual kebahasaan*. *Kohesi gramatikal* menika dados salah satunggaling panandha ingkang nggayutaken unsur satunggal kaliyan unsur sanesipun wonten ing satunggaling wacana. Jinising *kohesi gramatikal* kaperang dados: (a) *Reference* (*pengacuan*), (b) *Substitution* (*substitusi*), (c) *Ellipsis* (*penghilangan*), saha (d) *Conjunction* (*konjungsi*).

a. *Referensi* (*pengacuan*)

Mulyana (2005:15) ngandharaken *referensi* menika bilih dipuntingali kanthi tradisional inggih menika gayutaning tembung kaliyan tembung ingkang wujudipun aran. *Referensi* menika wujudipun saking solahbawanipun pambiwara utawi panganggit. Dados, ingkang nemtokaken *referensi* wonten ing salah satunggaling tuturan inggih menika pambiwara menika piyambak, amargi namung pambiwara ingkang mangertosi teges ingkang dipuntuturaken kaliyan teges ingkang ngacu wonten ing tuturanipun menika. Pamireng utawi pamaos namung saged ngreka-reka perangan ingkang dipunkajengaken (*direferensikan*) dening pambiwara wonten ing tuturanipun menika. Reka-reka menika sipatipun *relatif*, saged leres, saged ugi lepat (Lubis, 1993:29).

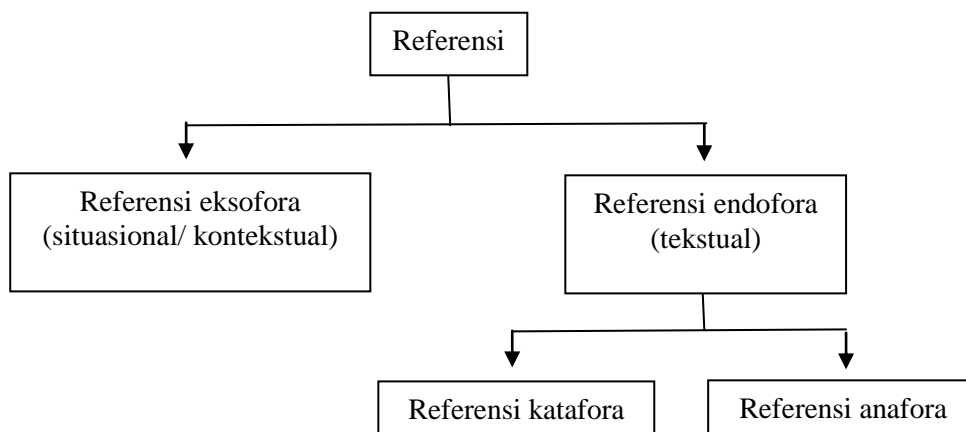
Awit saking menika, pamireng menika kedah mangertos teges utawi acuan ingkang dipuntuturaken menika. Acuan wonten ing tuturan menika, wujudipun arupi tembung aran. Pamireng ugi kedah gadhah *wawasan* ingkang kathah kangge mangertosi tuturan menika. Kawontenan menika saged dipunwujudaken amargi

pamanggih saking panutur kaliyan pamireng menika beda anggenipun negesi tuturan menika.

Referensi inggih menika *ungkapan kebahasaan* ingkang dipunginakaken kangge nedahaken tumrap bab-bab ingkang dipuntuturaken kangge mangertosi tegesipun tuturan menika satemah saged ndadosaken cethanipun makna menika (Samsuri, 1987/1988:57). *Referensi* ugi saged dipunginakaken kangge ndadosaken wacana bilih acuanipun menika diputitiki dening *satuan lingual* ingkang nedahaken tembung, *frase*, *klausa* utawi *satuan lingual* sanesipun ingkang *referensial*.

Jinising *pengacuan* dipunperang dados kalih, inggih menika *anafora* kaliyan *katafora*. *Anafora* menika gadhah teges *pengacuan* ingkang balik wonten ing *antedesen* (*titik tolak*) ingkang dipunsebat saderengipun. Wonten ing basa seratan, *anafora* gadhah teges *pengacuan* ingkang papanipun wonten ing ngajeng utawi ing sisih kiwa. Salajengipun bilih *katafora* menika gadhah teges *pengacuan* wonten ing *antedesen* ingkang dipunsebat salajengipun utawi ngacu wonten ing satunggaling peranan ingkang badhe dipunsebataken salajengipun.

Bagan 1: Jinising referensi (Mulyana, 2005:16)

1) *Referensi Persona (Pengacuan Persona)*

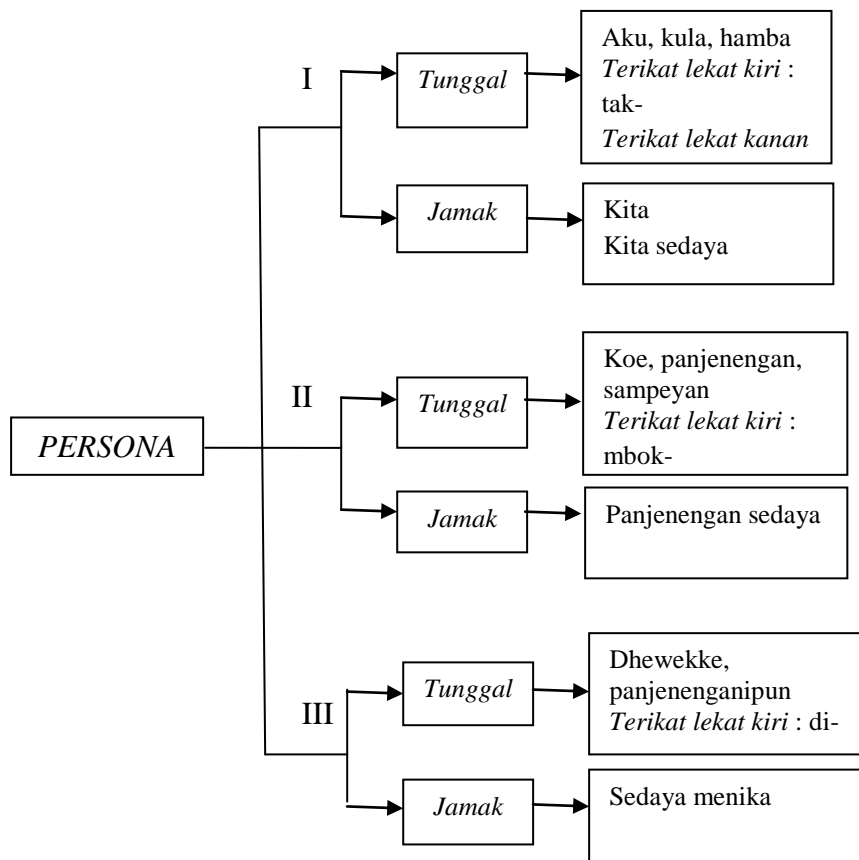
Pengacuan persona dipunwujudaken saking *pronomina persona* (tembung sesulih purusa), ingkang arupi *persona* I, II, III, saged *tunggal* saha saged *jamak*. *Pronomina persona* (tembung sesulih purusa) I *tunggal*, II *tunggal*, saha III *tunggal* wonten ingkang wujudipun *morfem* bebas ugi wonten ingkang wujudipun *morfem terikat*.

Satuan lingual “aku”, “kula”, “awakmu”, “kowe”, “panjenenganipun”, lan sanesipun menika kalebet wonten ing *pronomina persona* I, II, III *tunggal* bebas. Wondene wujud *morfem* ingkang *terikat* inggih menika morfem “tak-“ (taktulis), morfem “mbok-“ (mboktulis), kaliyan morfem “di-“ (ditulis) inggih menika wujud *terikat lekat kiri*. Salajengipun morfem “-ku” (bojoku), morfem “-mu” (bojomu), morfem “-ne” (wonten ing bojone) menika kalebet wujud *terikat lekat kanan*. Tuladhanipun *kepaduan* wacana ingkang wujudipun *pengacuan persona* inggih menika.

- “Pak Sobirin, **kula** kesupen.” omonge kancaku sing pinter pelajaran fisika.

Wonten ing tuturan menika ingkang kalebet *pronomina persona* I *tunggal* bebas inggih menika tembung **kula** wondene **-ku** kalebet *pronomina persona* I *tunggal lekat kanan*. Dados tembung **kula** saha **-ku** menika saged dipundadosaken *pengacuan persona*.

Supados saged langkung cetha anggenipun tuladha-tuladha ingkang kalebet wonten ing *Referensi Persona (Pengacuan Persona)*, Sumarlan (2003:25) ndamel bagan perangan *Referensi Persona (Pengacuan Persona)*. Wonten ing ngandhap menika saged dipunpirsani bagan perangan saha tuladhanipun.

Bagan 2: Jinising referensi persona (Sumarlan, 2003:25)

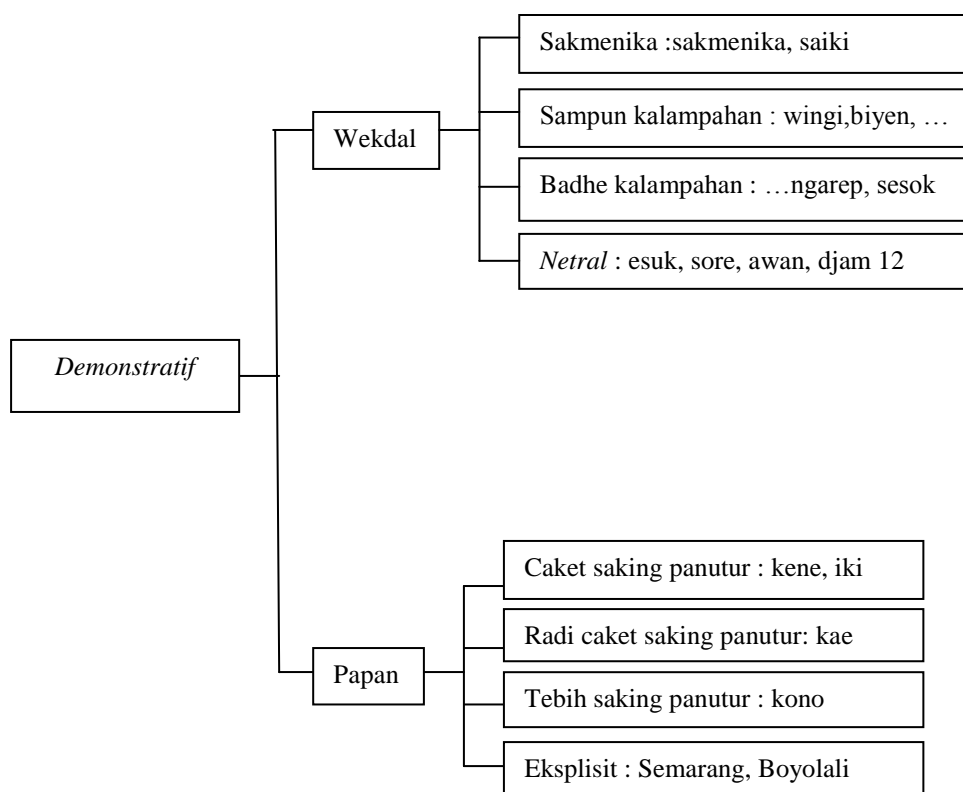
1) Referensi Demonstratif (Pengacuan Demonstratif)

Pengacuan demonstratif menika *pengacuan* ingkang nedahaken wekdal utawi papan. *Pronomina demonstratif* wekdal saged ngacu wonten ing wekdal sakmenika, kalawingi, ingkang badhe kalampahan, sarta wekdal *netral*. *Pronomina demonstratif* papan saged ngacu woten ing papan ingkang caket kangge panutur, radi tebih, tebih saha papan ingkang ngacu kanthi *eksplisit*. Wonten ngandhap menika tuladhanipun *referensi demonstratif*.

- *Minggu ngajeng Pak Harto badhe tindak wonten ing Makasar.*

Wonten tuladha tuturan ing nginggil menika tembung **minggu ngajeng** menika kalebet wonten ing jinis *pengacuan demonstratif endofora* ingkang *kataforis* amargi *antedesenipun* wonten ing sisih tengen. Dados tembung **minggu ngajeng** menika saged dipundadosaken *Referensi Demonstratif wekdal*. Dipunsebat *Demonstratif wekdal* amargi **minggu ngajeng** menika ngacu kawontenan wekdal.

Kados wonten nginggil Sumarlan (2003:26) ngandharaken tuladhanipun jinising *referensi demonstratif (Pengacuan Demonstratif)* nginakaken bagan. Bagan kasebat saged dipunpirsani wonten ing ngandhap menika.

Bagan 3: Jinising *referensi demonstratif* (Sumarlan, 2003:26)

2) *Referensi Komparatif (Pengacuan Komparatif)*

Pengacuan komparatif inggih menika salah satunggaling jinis *koheci gramatikal* ingkang gadhah sipat mbandhingaken kalih perkawis utawi langkung ingkang gadhah kamiripan saking wujudipun, *sikap*, *watak*, saha sanesipun. Wonten ngandhap menika tuladhanipun.

- ***Ora beda karo*** *ibune, Nikita pancen bocahe ayu, ramah lan ora sombong.*

Satuan lingual ora beda karo wonten tuturan ing nginggil menika kalebet *referensi komparatif* ingkang gadhah sipat nandhingaken. Dipunsebat *Komparatif* menika amargi tembung ***ora beda karo*** menika tegesipun nandhingaken.

b. *Substitusi*

Substitusi minangka proses utawi asil saking satunggaling unsur basa ingkang dipungantos dening unsur sanesipun kangge manggihaken unsur-unsur ingkang ndadosaken beda (Kridalaksana, 1984:185). Wondene Ramlan (1993:17), negesi bilih *substitusi* menika panandha gayutaning ukara ingkang arupi tembung utawi frase ingkang nggantos tembung, frase, utawi satuan *gramatikal* ingkang sanesipun.

Substitusi wujudipun saged arupi tembung sesulih purusa (*pronomina persona*), utawi tembung sanesipun ingkang gadhah piguna kangge nggantosaken. Miturut satuan *lingual*ipun, *substitusi* saged dipunperang dados tiga inggih menika *substitusi nomina, verbal, frasal* saha *klausal*.

1) *Substitusi nominal*

Substitusi nominal inggih menika *satuan lingual* ingkang wujudipun *nominal* (tembung aran) dipungantos kaliyan *satuan lingual* sanes ingkang kalebet kategori aran ugi. Tuladhanipun *substitusi* nominal saged dipunpirsani wonten ing ngandhap menika.

- *Dimas samenika sampun gadhah **gelar** Sarjana Pendidikan. **Titel** sarjananipun badhe dipunginakaken kangge ndhaftar CPNS.*

Wonten tuladha ing nginggil menika *satuan lingual nomina **gelar*** ingkang dipunsebat rumiyin dipungantosaken kaliyan *satuan lingual nomina* sanesipun inggih menika tembung **titel** ingkang dipunsebataken wonten ing ukara salajengipun. Wonten ing tuladha menika ingkang kalebet jinis *substitusi nominal* inggih menika tembung **titel** kaliyan tembung **gelar**.

2) *Substitusi verbal*

Substitusi verbal inggih menika *satuan lingual* ingkang kalebet kategori *verbal* (tembung kriya) dipungantos kaliyan *satuan lingual* sanes ingkang kalebet kategori *verbal* ugi. Tuladhanipun *substitusi verbal* inggih menika.

- *Kita asring namung **usaha** kanthi setengah ati, ananging bilih kita purun **ikhtiar** ingkang nemen sanget, temtunipun kasilipun ugi saged langkung.*

Wonten tuladha ing nginggil menika tembung *verbal **usaha*** dipungantosaken kaliyan tembung *verbal **ikhtiar***. Dados wonten ing tuladha menika ingkang nedahaken *substitusi verbal* inggih menika tembung **usaha** saha **ikhtiar**.

3) *Substitusi Frasal*

Substitusi frasal inggih menika proses saking *satuan lingual* tartamtu ingkang wujudipun tembung utawi *frase* dipungantos kanthi ngginakaken *satuan lingual* sanesipun ingkang wujudipun *frase*. Tuladhanipun *substitusi frasal* inggih menika.

- *Aku* ora bisa ngomong apa-apa, ***dheweke*** ya mengkono. ***Wong loro*** kuwi padha-padha ora bisa ngomong apa-apa.

Wonten tuladha ing nginggil menika tembung ***aku*** saha tembung ***dheweke*** wonten ing ukara kapisan, dipungantos kaliyan *frase* ***wong loro*** wonten ing ukara salajengipun. Dados *frase* ***wong loro*** menika saged nedahaken wontenipun *substitusi frasal*.

4) *Substitusi Klausal*

Substitusi klausal menika *satuan lingual* tartamtu ingkang wujudipun *klausa* utawi ukara dipungantos kaliyan *satuan lingual* sanes ingkang wujudipun tembung utawi *frase*. *Substitusi klausal* saged dipuntingali saking tuladha ing ngandhap menika.

- K: “Menawi kula boten saged menapa-menapa ***dheweke*** inggih boten saged milih papan ingkang *trep kangge kita sedaya*. Ananging bilih panjenengan kula kinten saged milih papan ingkang *trep*.”
P: “Kula kinten inggih ***makaten***.”

Wonten tuladha pacelathon ing nginggil menika gadhah *substitusi klausal*, inggih menika tuturan K ingkang dipungantos kaliyan tembung ***makaten*** wonten ing tuturan P. Dados tembung menika saged nedahaken wontenipun *substitusi klausal*

c. *Elipsis*

Miturut Kridalaksana (1984:45), *Elipsis* inggih menika ngicali tembung utawi *satuan lingual* sanesipun ingkang wujud asalipun saged dipunmangertosi langkung rumiyin saking konteks basa menika. Wondene Keraf (1996:152) ngandharaken bilih *elipsis* inggih menika proses ngicalaken unsur ukara ingkang kanthi gampil saha saged dipunmangertosi piyambak dening pamaos satemah struktur gramatik utawi ukaranipun menika njangkepi *pola* ingkang wonten.

Saking pamanggih-pamanggih babagan *elipsis* wonten nginggil menika saged dipunandharaken bilih *elipsis* menika dipuntrepaken wonten ing proses kangge ngicalaken unsur *satuan lingual* ingkang sajatosipun wonten. *Satuan lingual* ingkang dipunicalaken wujudipun saged jejer, wasesa, lesan, saha katrangan. Proses kangge ngicalaken menika saged dipunpirsani wonten ing wujud ingkang dipunginakaken. Tuladhanipun *elipsis* saged dipunpirsani wonten ing ngandhap menika.

- *Bambang lunga menyang pasar, Ø numpak motor bebek, Ø dhewekan, Ø banjur ngomong yen ora oleh apa-apa.*

Wonten ing tuturan menika gadhah *pelesapan satuan lingual* ingkang wujudipun tembung, inggih menika **Bambang**. Wonten ing ukara menika **Bambang** minangka jejer utawi *pelaku*. Kanthi makaten, *frase* menika saged nedahaken wontenipun *elipsis*.

d. *Konjungsi*

Konjungsi inggih menika tembung ingkang dipunginakaken kangge nggayutaken tembung kaliyan tembung, *frase* kaliyan *frase*, *klausa* kaliyan *klausa*, ukara kaliyan ukara lan sanesipun. Wonten ing basa Jawi tuladhanipun

Konjungsi inggih menika: tembung “lan”, “utawa”, “banjur”, “kaya”, “supaya”, “menawa”, “nalika”, “sadurunge”, “tekan”, “satemah”, lan sanesipun. Tuladhanipun *konjungsi* sanes ingkang dipunginakaken kangge nggayutaken ukara satunggal kaliyan ukara sanesipun inggih menika arupi tembung “sabanjure”, frase “sawise kuwi”, frase “sadurunge kuwi”, lan sanesipun. Salajengipun, *konjungsi* ingkang nggayutaken *paragraf* satunggal kaliyan paragraf sanesipun saged arupi frase “awit saka kuwi”, frase “babagan kuwi”, lan sanesipun. Wonten ngandhap menika saged dipunpirsani tuladhanipun *konjungsi*.

- *Bu gurunipun dereng rawuh, lajeng para siswa dipundhawihi sinau piyambak-piyambak rumiyin wonten ing kelas **supados** boten rame.*

Wonten ing tuladha menika tembung **supados** dados *konjungsi* ingkang wujudipun dados *hubungan sebab-akibat*. Tembung **supados** menika dados panandha kawontenan *kohesi gramatikal* jinis *konjungsi*.

2. *Kohesi leksikal*

Kohesi leksikal inggih menika *hubungan unsur* satunggal kaliyan sanesipun wonten ing wacana kanthi *sistematis*. *Kohesi leksikal* dipunperang antawisipun: *pengulangan (repetisi)*, *sinonimi* (dasanama), *Antonimi* (kosok balen), *Kolokasi*, *hiponimi*, saha *ekuivalensi*.

a. *Repetisi (pengulangan)*

Repetisi inggih menika *pengulangan satuan lingual* ingkang wigati kangge maringi *tekanan* wonten ing satunggaling *konteks* ingkang jumbuh (Sumarlam, 2001:35). Adhedhasar papan *satuan lingual* ingkang dipunambali wonten baris, klausa utawi ukara, *repetisi* utawi *pengulangan* menika saged dipunperang arupi

repetisi epizeuksis, tautotes, anafora, epistrofa, simplota, mesodiplosis, epanalepsis, dan anadiplosis (Keraf, 1994:127-128).

- 1) Repetisi epizeuksis inggih menika pengulangan satuan lingual ingkang dipunawrataken kanthi mapinten-pinten saha kanthi urutan.
- 2) Repetisi tautotes menika gadhah teges pengulangan satuan lingual wonten ing satunggaling wacana.
- 3) Repetisi anafora ingkang gadhah teges pengulangan satuan lingual ingkang wujudipun arupi tembung utawi frase ingkang wiwitan wonten ing ukara salajengipun.
- 4) Repetisi epistrofa inggih menika pengulangan satuan lingual wonten ing pungkasaning ukara menika kanthi urutan. Salajengipun
- 5) Repetisi simplota gadhah teges pengulangan satuan lingual wonten ing wiwitan saha pungkasaning ukara menika.
- 6) Repetisi mesodiplosis menika tegesipun pengulangan satuan lingual wonten ing madyaning ukara.
- 7) Repetisi epanalepsis inggih menika pengulangan satuan lingual wonten ing purwakaning ukara ingkang wujudipun saking satuan lingual ingkang wiwitan.
- 8) Repetisi anadiplosis inggih menika pengulangan satuan lingual wonten ing ukara salajengipun ingkang wujudipun saking satuan lingual ingkang wonten ing ukara saderengipun.

Wonten ngandhap menika saged dipunpirsani tuladhanipun kawontenan *kohehi leksikal jinis repetisi*.

- *Reno biyen **ngomong** nek dheweke ra gelem ngombe, **ngomong** nek ra gelem medok, uga **ngomong** nek ra gelem judi. Nanging nyatane malah saiki tambah banter anggone ngombe, medok, lan judi. Pancen omongane ora bisa dipercaya.*

Wonten tuladha ing nginggil menika tembung **ngomong** dipunambali kaping tiga wonten ing satunggaling ukara. Tembung **ngomong** menika nedahaken wontenipun salah satunggaling jinising *repetisi* inggih menika *repetisi tautosos*.

a. *Sinonimi (Dasanama)*

Sinonimi dipuntegesi dasanama kangge satuan lingual ingkang tegesipun kirang langkung sami kaliyan satuan lingual sanesipun (Chaer, 1990:85). Andharan menika sami kaliyan pamanggih Keraf (1984:131) bilih antawisipun kalih tembung asring wonten bedanipun, sinaosa sakedhik mawon. Bedanipun menika saged arupi raos saking tembung menika kemawon utawi bedanipun tegesipun menika. Dados, tembung-tembung dasanama inggih menika tembung-tembung ingkang sami tegesipun ananging sajatosipun boten wonten tembung ingkang satunggalatus persen sami. Dasanama menika kalebet salah satunggaling *aspek leksikal* ingkang gadhah kaginaan kangge padunipun wacana. Ginanipun dasanama menika saged kangge njalin *hubungan makna* ingkang *sepadan* antawisipun *satuan lingual* tartamtu kaliyan *satuan lingual* sanesipun wonten ing satunggaling wacana.

Saking wujud *satuan lingual*ipun, dasanama saged dipunperang dados gangsal, inggih menika: (1) dasanama antawisipun *morfem (bebas)* kaliyan *morfem (terikat)*, (2) tembung kaliyan tembung, (3) tembung kaliyan *frase* utawi

kosok wangsulipun, (4) *frase* kaliyan *frase*, saha (5) *klausa* utawi ukara kaliyan *klausa* utawi ukara. Wonten ngandhap menika saged dipunpirsani tuladhanipun *sinonimi*.

- *Kae lho contonen Sigit kae, wonge **pinter anggone gaul**. Lagi rong dina pindah ana kene wae dheweke wes bisa **adaptasi** kanthi apik karo tangga.*

Wonten ing tuladha menika gadhah panandha *aspek leksikal sinonimi* inggih menika *frasa **pinter anggone gaul*** wonten ing ukara kaping pisan saha *frasa **adaptasi*** wonten ing ukara salajengipun. Kanthi makaten kalih *frase* menika saged dipunsebat *sinonimi*.

b. Kolokasi (sanding kata)

Kolokasi inggih menika *asosiasi* tartamtu wonten ing panganggening pilihan *satuan lingual* ingkang dipunginakaken kanthi dhampingan. Satuan lingual ingkang *kolokasi* inggih menika *satuan lingual* ingkang dipunginakaken wonten ing satunggal *konteks* kadosta wonten ing *konteks pendidikan* badhe dipunginakaken tembung-tembung ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan perkawis *pendidikan* saha perangan-perangan ingkang wonten ing salebeting *konteks* menika. Tembung-tembung kados *guru, murid, buku, sekolah, pelajaran*, saha *alat tulis* menika tuladha tembung-tembung ingkang dipunginakaken kanthi dhampingan wonten ing *domain pendidikan*. Tuladha sanesipun ingkang kalebet *kolokasi* utawi *sanding kata* inggih menika.

- *Furqon wiwit alit pancen remen dolan wonten ing **sawah**. Piyambakipun gadhah kekajengan dados **petani** ingkang gadhah **lahan** ingkang wiyar saha gadhah **bibit pari** ingkang sae. Sasanesipun menika ugi gadhah **sistem pangolahan** ingkang kualitasipun sae.*

Wonten tuladha ing nginggil menika wonten tembung-tembung **sawah, petani, lahan, bibit pari** saha **sistem pangolahan** ingkang *kolokasi* saha nyengkuyung *kepaduan* wacana menika. Kanthi makaten tembung-tembung saha *frase* menika nedahahekn wontenipun *kolokasi*.

c. *Hiponimi*

Hiponimi dipuntegesi *satuan* basa ingkang tegesipun dados salah satunggaling perangan saking teges *lingual* ingkang sanesipun. *Unsur* utawi *satuan lingual* ingkang gadhah kathah *unsur* ingkang *berhiponim* menika dipunsebat “*hipernim*” utawi “*superordinatipun*”. Tuladhanipun inggih menika.

- Wonten ing kebun binatang Gembiraloka misuwur kaliyan salah sawijining jinis kewan inggih menika **reptil**. Koleksinipun inggih pepak, wonten **ula, kadal, bunglon, komodo, bajul** lan sapanunggalanipun.

Wonten tuladha ing nginggil menika tembung **reptil** minangka *hipernim*. Salajengipun **ula, kadal, bunglon, komodo** saha **bajul** menika kalebet wonten *hiponim*. Kanthi makaten tembung-tembung menika saged nedahaken wontenipun *hiponimi*.

d. *Antonimi*

Antonimi saged dipuntegesi tembung ingkang tegesipun kosok balen utawi gadhah *oposisi* kaliyan *satuan lingual* sanesipun. Kosok balen ugi dipunsebat *oposisi makna*. Pangertosan *oposisi makna* menika arupi *konsep* ingkang estu leres kosok balen kanthi *kontras makna*.

Adhedhasar sipatipun, oposisi makna saged arupi: (1) *oposisi mutlak*, (2) *oposisi kutub* (3) *oposisi hubungan*, (4) *oposisi hirarkial*, saha (5) *oposisi majemuk*. *Oposisi makna* utawi *Antonimi* ugi dados salah satunggaling aspek

leksikal ingkang saged ndadosaken *kepaduan* wacana kanthi *sistematis* (Sumarlam, 2003:40). Tuladhanipun saged dipunpirsani wonten ing ngandhap menika.

- *Urip ing donya iki bakal ana sing jenenge cakra manggilingan. Dhewe bisa dadi wong **sugih** uga bisa dadi wong **kere**.*

Tuladha wonten ing nginggil menika gadhah *oposisi kutub* antawisipun tembung **sugih** kaliyan **kere** wonten ing ukara kaping kalih. Kanthi makaten tembung **sugih** saha **kere** menika nedahaken wontenipun *antonimi*.

e. Ekuivalensi

Ekuivalensi inggih menika *hubungan kesepadanan* antawisipun *satuan lingual* tartamtu kaliyan *satuan lingual* sanesipun wonten ing salah satunggaling *paradigma* tuladhanipun gayutaning teges antawisipun tembung tumbas, ditumbas, numbasaken, saha dipuntumbasaken. Kadosta sinau, nyinauni, saha pasinaon ingkang wujudipun saking tembung lingga sinau ugi gadhah *hubungan ekuivalensi*.

- *Bapak remen **maos** menapa kemawon. Bapak ugi gadhah **waosan** ingkang kathah. Bapak menika miturut kula saged dados **pamaos** ingkang sae.*

Wonten tuladha ing nginggil menika tembung **maos**, **waosan** saha **pamaos** menika kalebet *ekuivalensi* amargi kadhapak saking tembung waos. Kanthi makaten *frase-frase* menika nedahaken wontenipun *ekuivalensi*.

D. Novel

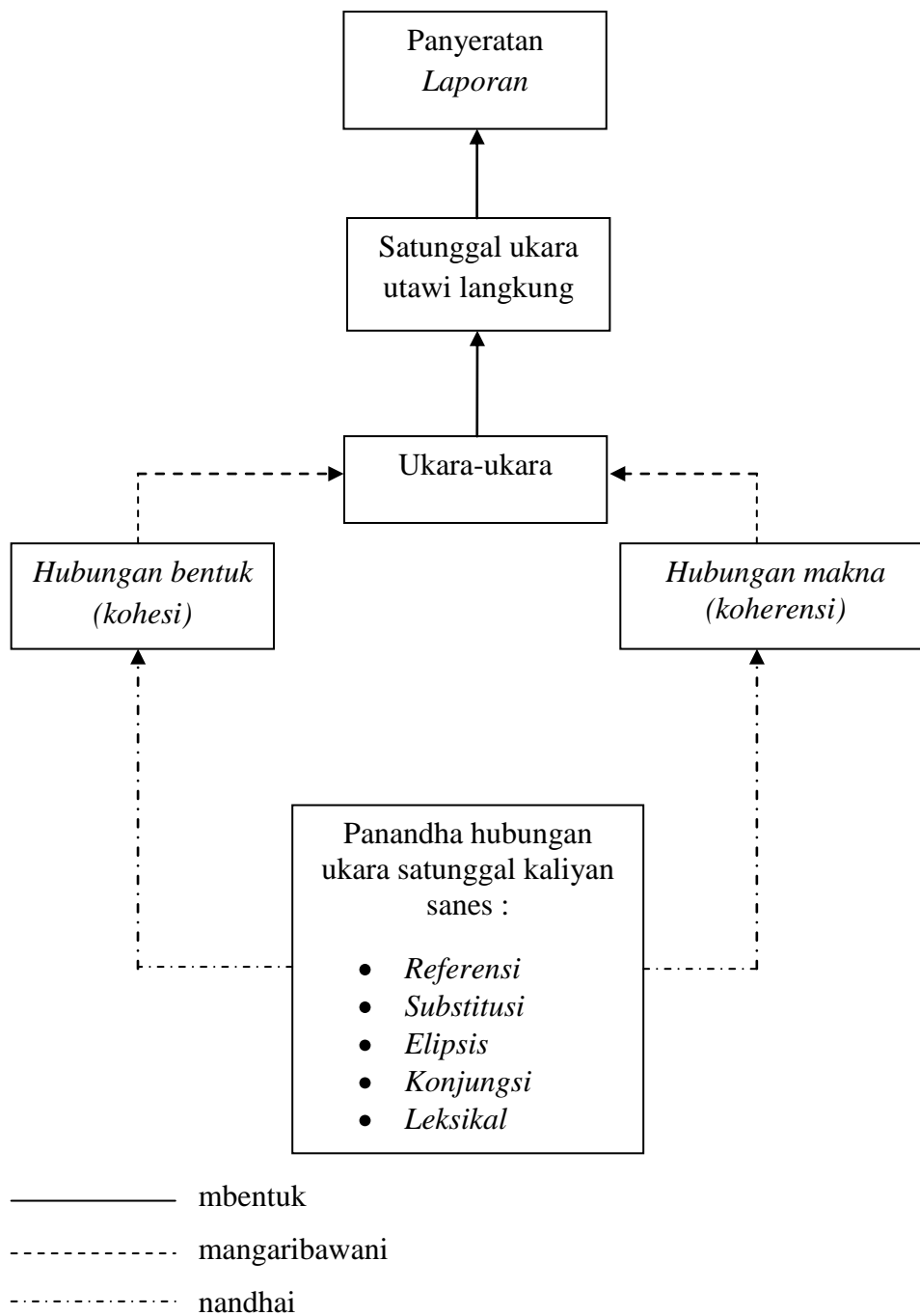
Novel inggih menika salah satunggaling wujud karya sastra ingkang misuwur wonten ing jagad. Wujud sastra menika paling kathah kasebar amargi daya sambung gunemipun ingkang jembar tumrap masarakat. Minangka piranti

waosan, *novel* saged dipunperang dados kalih inggih menika anggitan *serius* kaliyan anggitan *hiburan*. *Novel serius* menika gadhah *fungsi sosial*. Menawi *novel hiburan* gadhah *fungsi personal*. *Novel* gadhah *fungsi sosial* amargi *novel* ingkang sae menika saged mbina tiyang sanes dados piyantun. Menawi *novel hiburan* boten nggatosaken menapa cariyos ingkang dipunandharaken boten saged mbina manungsa utawi boten. Ingkang prayogi inggih menika *novel* saged damel tiyang kepencut badhe maos *novel*.

Miturut Drs. Rostamaji, M.Pd saha Agus Priyantoro, S.Pd (<http://www.lokerseni.web.id/2011/09/pengertian-novel-menurut-para-pakar.html> ingkang dipununduh 5 Januari 2013 tabuh 15.30), *novel* inggih menika karya sastra ingkang gadhah kalih *unsur*, inggih menika *unsur intrinsik* kaliyan *unsur ekstrinsik* ingkang sami gegayutan amargi gadhah pangaribawa wonten ing kawontenanipun satunggaling *karya sastra*.

E. Nalaring Pikir

Panandha *hubungan* ukara satunggal kaliyan sanesipun ingkang gadhah *fungsi* nggayutaken antawisipun ukara satunggal kaliyan ukara sanesipun kaperang dados *hubungan* caraning *penunjukan*, *hubungan penggantian*, *hubungan pelepasan*, *hubungan perangkaian*, saha *hubungan leksikal*. Kanthi *skematis* nalaring pikir panaliten analisis panandha gayutan ukara satunggal kaliyan sanesipun wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara saged dipunpirsani wonten ing bagan *skematis* menika.

Bagan 4: Skematis panandha hubungan ukara

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika ngginakaken metode panaliten analisis wacana. Miturut Stubbs (ing Darma 2009:15) analisis *wacana* minangka satunggaling *kajian* ingkang nliti saha nganalisis basa ingkang dipunginakaken kanthi alamiah, saged kanthi lesan ugi saged kanthi wujud seratan. Tuladhanipun inggih menika panganggening basa ingkang dipunginakaken kangge pawicantenan wonten ing pangesangan. Wacana ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika arupi wacana novel ingkang badhe dipunpadosi unsur *kohesinipun*.

Metode panaliten ingkang kaping kalih wonten ing panaliten menika arupi *metode* panaliten *deskriptif*. Sudaryanto (1986:62) ngandharaken bilih panaliten *deskriptif* menika dipunadani adhedasar kasunyatan ing bebrayan ageng, saengga ingkang dipunserat menika basa ingkang kados menapa wontenipun. Panaliten deskriptif menika gadhah ancas kangge ngandharaken kanthi *sistematis, faktual* saha *akurat* gegayutanipun kaliyan sumber *data*. Anggenipun nindakaken panaliten *deskriptif* menika dipunwiwiti kanthi ngempalaken *data* ,*klasifikasi data* , saha analisis utawi olah *data* kangge manggihaken sarta ngandharaken jinis saha panandha *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

B. Data saha Sumber Data

Data wonten ing panaliten menika jinis saha panandha kohesi gramatikal saha leksikal ingkang dipunginakaken ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Wondene sumber *data* nipun ing panaliten menika novel *Anteping*

Wanita anggitanipun Any Asmara. Novel menika kawedalaken taun 1955 ingkang gunggungipun 72 kaca.

Novel *Anteping Wanita* menika salah satunggaling novel anggitanipun Any Asmara ingkang narik kawigatosan pamaos dipuntingali saking cariyosipun. Salajengipun menika wonten ing novel *Anteping Wanita* kathah dipunpanggihi panganggening *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal*.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Anggenipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken *teknik* maos, saha nyathet. *Data* wonten ing panaliten menika dipunpanggiaken kanthi maos cermat lan setiti saha kanthi makaping-kaping sarta sinambi dipuncathet. Teknik maos wonten ing panaliten menika gadhah ancas kangge madosi tembung, *frase*, *klausa*, saha ukara ingkang dados panandha *kohesinipun*.

Maos kanthi *cermat* saha setiti gadhah sedaya *unit* analisis ingkang badhe dipuntliti inggih menika tembung, *frase*, *klausa*, saha ukara ingkang dados panandha *kohesinipun*. Maos menika katindakaken kanthi dipunambali saha pinuju wonten ing *fokus* perkawis ingkang badhe dipunanalisis. Proses maos menika dipuntindakaken kangge manggihaken panganggening *kohesi*. Kaping kalih, dipuntindakaken *teknik nyathet*. *Teknik nyathet* dipuntindakaken dening panaliti kanthi nyatet sedaya data ingkang ngemu jinis saha panandha *kohesi* wonten ing novel kasebat. Salajengipun proses pangempalan data dipuntindakaken kanthi mekaten.

- 1) Teknik maos; panaliti maos kanthi tliti saha ngati-ati sadaya *data* wonten ing novel menika. Proses menika dipuntindakaken kangge manggihaken jinis saha panandha *kohesi*.
- 2) Sasampunipun data dipunpangguhaken, lajeng dipunpadosi wujud satuan lingual kohesi gramatikal saha leksikal ingkang dipunjumbuhaken kaliyan *teori* ingkang dados landhesan menika.
- 3) Salajengipun, madosi jinis saha panandha kohesi, panaliti nggayutaken konteks kaliyan tegesipun ukara ingkang wonten ing novel menika. Bab menika dipuntindakaken saengga saged dipunpendhet panandha saha jinis *kohesi* menika.
- 4) Teknik nyathet; asil saking proses maos sadaya data ingkang dados panandha saha jinis kohesi menika dipuncatet.
- 5) Salajengipun dipuncatet wonten ing kertu *data*. Kertu *data* menika nggampilaken panaliti anggenipun nrembag *data*.

Tuladhanipun Format Kertu *Data*

Nomor <i>Data</i>	: 11
Sumber <i>Data</i>	: Novel <i>Anteping Wanita</i> anggitanipun Any Asmara
Indikator/ <i>Data</i>	: “Ah begdja kemajangan banget, saumpama aku dadi Endra, wah kaja ngapa bungahku, saben dina dibontjengi arek sing dadi atine.” Celatune Sudjono.
Jinising Kohesi	: KG – RF1
Panandha Kohesi	: Tembung aku wonten ing <i>Indikator</i> menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi gramatikal</i> Pengacuan Persona.

D. Pirantining Panaliten

Instrumen panaliten tegesipun inggih menika pirantining panaliten ingkang gadhah piguna kangge madosi saha ngempalaken wonten ing panaliten. Wonten ing panaliten menika piranti panaliten ingkang dipunginakaken arupi *human instrumen* (panaliti piyambak), piranti tulis saha ngginakaken kertu *data* ingkang gadhah ancas kangge nggampilaken panaliti menika nalika ngempalaken *data*. Moleong (1998: 9) ngandharaken bilih *human instrument* menika dipunginakaken amargi panaliti minangka piranti kangge ngempalaken data. *Human instrument* menika gadhah peranan ingkang wigati sanget kangge manggihaken *data* panandha saha jinis kohesi.

E. Caranipun Nganalisis Data

Panaliten menika kalebet jinis panaliten *deskriptif*. Panaliti nganalisis jinising *kohesi* saha panandhanipun saking ukara satunggal kaliyan sanesipun lajeng dipunandharaken kanthi *sistematis*. Cara ingkang dipunginakaken inggih menika analisis *wacana* amargi ukara-ukara menika boten dipunanalisis wonten ing satunggal *paragraf* ananging dipunanalisis adhedhasar sambet rapetipun ukara satunggal kaliyan sanesipun wonten ing wacana. Wonten ing panaliten menika ngginakaken *konteks* ingkang sipatipun *intralinguistik* utawi *pertalian makna* ukara satunggal kaliyan sanesipun ingkang dipuntedahaken adhedhasar sambet rapetipun ukara satunggal kaliyan sanesipun wonten ing salebeting *teks*.

F. Caranipun Ngesahaken *Data*

Kangge manggihi *data* ingkang *valid*, wonten ing panaliten menika ngginakaken *validitas semantik*, inggih menika cara negesi *data* kanthi nggatosaken *konteksipun*. *Data* ingkang arupi jinis-jinis *kohesi gramatikal* saha *leksikal* dipuntegesi jumbuh kaliyan *konteks* wacana.

Reliabilitas data ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika *reliabilitas stabilitas* inggih menika panaliti maos kanthi ngambali makaping-kaping saha tliti satemah ngasilaken *data* ingkang ajeg. Salajengipun ugi ngginakaken *reliabilitas interrater* inggih menika panaliti ngawontenaken rembagan kaliyan nyuwun pirsu dhateng *dosen* pembimbing gayutanipun kaliyan *data -data* ingkang sampun dipunpanggiaken dening panaliti.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

Wonten ing bab menika badhe dipunandharaken asiling panaliten saha pirembaganipun wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara*. Asiling panaliten badhe dipunandharaken wujudipun *tabel* saha *deskripsi* wonten ing pirembagan. Pirembagan tumrap asiling panaliten menika dipunjumbuhaken kaliyan wosing perkawis panaliten menika.

A. Asiling Panaliten

Asiling panaliten menika arupi *data* panandha *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara*. *Data* ingkang sampun dipunpanggihaken salajengipun dipunklasifikasi supados saged nemtokaken jinis saha panandha *kohesi gramatikal* sarta jinis saha panandha *kohesi leksikal*.

Klasifikasi data ingkang jangkep badhe dipunandharaken wujudipun *tabel* ingkang ancasipun supados nggampilaken anggenipun analisis *data*. *Data* ingkang sampun dipunpanggihaken wonten ing panaliten menika langkung kathah, satemah boten saged *data* kasebat dipunandharaken kathi sedayanipun. Awit saking menika, wonten ing pirembagan menika badhe dipunandharaken jinis saha panandha *kohesi gramatikal* sarta jinis saha panandha *kohesi leksikal*. wonten ing tabel. *Data-data* ingkang jangkep bab jinis saha panandha *kohesi gramatikal* sarta jinis saha panandha *kohesi leksikal* badhe dipunandharaken wonten ing *lampiran*.

Tabel 2: Panandha Kohesi gramatikal saha leksikal wonten ing novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara

No	Jinising Kohesi gramatikal saha Leksikal	Indikator/Data
1	2	3
1	Kohesi Gramatikal Pengacuan Persona	<p>“Ah begdja kemajangan banget, saumpama <u>aku</u> dadi Endra, wah kaja ngapa bungahku, saben dina dibontjengi arek sing dadi atine.” Celatune Sudjono. (data 11)</p> <p>Tembung <u>aku</u> wonten ing menika dados panandha kawontenan Kohesi gramatikal Pengacuan Persona ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung Sudjono.</p>
	Kohesi Gramatikal Pengacuan Demonstratif	<p><u>Djam 7 esuk</u>. Dalam gede Malioboro kang maune sepi, saiki wiwit katon rame maneh, awit ing wektu semono para pegawe lan botjah sekolah arep pada mlebu, mula ora anggumunake dalam Malioboro tekan Tugu, katon rame banget, tunggangan tanpa ana pedote, betjak, andong, motor, djip, schooter, saja sepeda, tanpa kena dietung, mula kuta Ngajodja kena diarani kuta sepeda, ja kuta pelajar, awit pantjen dadi pusere murid nggolek kawruh, nganti penduduk saka endi-endi panggonan pada teka ing Ngajodja, perlu ngangsu kawruh ana kono. (data 1)</p> <p>Frase <u>djam 7 esuk</u> wonten ing Indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi gramatikal Pengacuan Demonstratif ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan wekdal wonten ing data menika.</p>
	Kohesi Gramatikal Pengacuan Komparatif	<p>Obahing donja <u>kaja</u> dene obahing tjakramanggilingan, tansah mubeng terus, wolak-walikan, dadi ora bisa langgeng, ana bungah ana susah, ana esuk ana sore. (data 163)</p> <p>Tembung <u>kaja</u> wonten ing dados Indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi gramatikal Pengacuan Komparatif ingkang nggayutaken frase obahing donya kaliyan obahing tjakramanggilingan.</p>
2	Kohesi Gramatikal Subtitusi Nominal	Wusana tjekap semanten atur kula, sakatahing kalepatan, <u>putra</u> njuwun sih samodra

Tabel salajengipun

1	2	3
		<p>pangaksama, saha njuwun kabar. Mugi bab punika andadosaken ing pamirsa.</p> <p>Nuwun Putra Prih <u>SUSILAWATI</u>(data 181)</p> <p>Tembung putra dados panandha kawontenan <i>Kohesi gramatikal Subtitusi Nominal</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung Susilawati.</p>
	<i>Kohesi Gramatikal Subtitusi Verbal</i>	<p>Apa maneh bareng ngerti jen sekolahe arep bareng, tunggal sak sekolahan, mula andadekna bungahe botjah loro mau. Dilalah anggone golek pondokan teka bisa bareng ngono, tunggal sak indekosan, mulane jen mangkat lan mulih bisa bebarengan, Intarti sering mbontjeng Endra, awit Intarti durung duwe sepeda.(data 27)</p> <p>Frase botjah loro menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi gramatikal Subtitusi Verbal</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung Intarti saha Endra.</p>
	<i>Kohesi Gramatikal Subtitusi Klausal</i>	<p>Rama : “<u>wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya</u>, kang surasane andadekna bingunging atiku lan ibumu.” Endra : “serat kados pundi?” Rama : “lajang kang gawat banget. Sarehning ana lajang kang gawat kaya mengkono, mula kowe tumuli enggal-enggal dak kon bali, perlune supaya bisa ngrembug <u>bab iki</u>, awit layang iki, sing bisa mutusi, ja mung kowe dewe. (data 175)</p> <p>Frase <u>bab iki</u> menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi gramatikal Subtitusi Klausal</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan klausa <u>wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya</u></p>
3	<i>Kohesi Gramatikal Elisipsis</i>	<p>Pawakane Ø kang lentjir, weweg, pakulitane Ø kang kuning nemu giring, rai bunder, irung ngrungih, mripat ndamar kanginan, sinome Ø ngrempel, lambe tjilik tjiut, rambute Ø dawa ireng menges-menges, kabeh mau muwuhi endahing rupane Intarti, tjekake jen tjinandra kurang</p>

Tabel salajengipun

1	2	3
		<p><i>tjandra. (data 24)</i></p> <p>Tembung <u>Intarti</u> wonten ing Indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi gramatikal Elipsis.</p>
4	Kohesi Gramatikal Konjungsi	<p>“Ja tjoba, mengko sore dak perlokne liwat mrana, aku teka kepingin weruh.”</p> <p>“Ja sakarepmu, <u>nanging</u> poma lo, adja dibebeda, mundak nesu.” (data 17)</p> <p>Tembung <u>nanging</u> wonten ing Indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi gramatikal Konjungsi ingkang nggayutaken frase ja sakarepmu kaliyan frase poma lo.</p>
5	Kohesi Leksikal Repetisi	<p>Saja bareng ngarepake babak kaping pate, <u>para tamu</u> saja tjingak lan gumun maneh, nganti akeh <u>para tamu</u> kang pada sumlengeren panjawange, awit gumun kaworan tjingak, olehe ngalembana tansah ndrindil, ora pedot-pedot. (data 53)</p> <p>Frase <u>para tamu</u> wonten ing Indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi leksikal repetisi.</p>
6	Kohesi Leksikal Sinonimi	<p>Lagi enak-enak mlaku-mlaku kaja mangkono, dumadakan ketungka <u>tekane</u> I Swasta, <u>djumedul</u> saka grumbulan kono, gandrung-gandrung kapingrangu menjang I Nogati, wong loro bandjur pada mapan lungguh alon-alon, kanti pada ngetokakae katresnane dewe-dewe. Para tamu-tamu pada tjingak maneh, weruh I Nogati lan I Swasta pada mlaku bebarengan gegandengan tangan ing sangareping blumbang kanti seneng-seneng. (data 62)</p> <p>Tembung <u>tekane</u> wonten ing indikator menika dados panandha kawontenan Kohesi leksikal sinonimi ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung <u>djumedul</u>.</p>
7	Kohesi Leksikal Antonim	<p>Tekan ngarep gedong bioskup wis kebak penonton, sing sebagian akeh, ja para nonoman, awit filme pantjen apik kanggone para muda, mula ing ngarep loket wis padet, <u>pemuda</u> lan <u>pemudi</u>. Susilawati ora suwe wis oleh kartjis, Endra lan</p>

Tabel salajengipun

1	2	3
		<p><i>Susilawati bandjur pada mlebu ing gedong bioskup kang wis kebak.(data 107).</i></p> <p>Tembung pemuda wonten ing indikator menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi leksikal antonim</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung pemudi.</p>
8	<i>Kohesi Leksikal Kolokasi</i>	<p><i>Ing wektu semono sekolahan wis arep unggah-unggahan, sing klas endek, arep munggah klas ing duwure, sing wis tamat bakal ninggalake bangku sekolahane, bakal pepisahan karo kantja-kantjane lawas. (data 36)</i></p> <p>Tembung sekolahan wonten ing indikator menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi leksikal kolokasi</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung klas saha frase bangku sekolahane</p>
9	<i>Kohesi Leksikal Hiponim</i>	<p><i>Mula ora anggumunake dalan Malioboro tekan Tugu, katon rame banget, tunggangan tanpa ana pedote, betjak, andong, motor, djip, schooter, saja sepeda tanpa kena dietung. (data 1)</i></p> <p>Tembung tunggangan wonten ing indikator menika dados panandha kawontenan <i>Kohesi leksikal Hiponim</i> ingkang gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung betjak, andong, motor, djip, schooter saha sepeda</p>

Adhedhasar tabel wonten nginggil menika, saged dipunmangertosi menawi wujudipun panandha saha jinis *kohesi* ingkang wonten ing novel *Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara. Wonten ing tabel menika saged dipunpirsani bilih panandha saha jinis *Kohesi gramatikal* menika kaperang dados sekawan ingkang arupi *referensi*, *subtitusi*, *elipsis* saha *konjungsi*. Salajengipun panandha saha jinis *kohesi leksikal* menika kaperang dados gangsal arupi *repetisi*, *sinonimi*, *antonimi*, *kolokasi* saha *hiponimi*.

B. Pirembagan

Wonten ing bab menika dipunandharaken pirembagan asiling panaliten. Asiling panaliten dipunrembag dipunsarengi *data* ingkang jumbuh kaliyan wosing perkawis ing panaliten menika, supados saged nyengkuyung wonten ing pirembagan. Pirembagan antawisipun *panandha kohesi gramatikal* saha *panandha kohesi leksikal*.

Asiling panaliten nedahaken bilih pangagengging *panandha kohesi gramatikal* saha *panandha kohesi leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara*. Pirembagan bab *panandha Kohesi gramatikal* saha *panandha kohesi leksikal* saged dipunpriksani wonten ing ngandhap menika.

1. Jinis saha panandha Kohesi gramatikal wonten ing novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara.

a.Referensi (Pengacuan)

Saking asiling panaliten ingkang sampun dipunlampahi, wonten mapinten-pinten *panandha Kohesi gramatikal referensi* ingkang saged dipunpriksani wonten ing *data -data* menika.

1) Referensi Persona

Wonten ing ngandhap menika mapinten-pinten tuladha pethikan-pethikan teks ingkang dipunpanggiaken wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara* ingkang ukaranipun gadhah *Referensi Persona*.

*“Ah begdja kemajangan banget, saumpama **aku** dadi Endra, wah kaja ngapa bungahku, saben dina dibontjengi arek sing dadi atine.” Celatune **Sudjono**. (data 11)*

Wonten ing *data* (11), menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun tembung ‘aku’. Tembung ‘aku’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing ukara menika. Ngginakaken ciri-ciri ingkang sami kaliyan ingkang sampun dipunsebataken, kamangka tembung ‘aku’ wonten ing tuturan menika dados jinising *Kohesi gramatikal referensi endofora* (amargi acuanipun wonten ing salebeting teks) ingkang sipatipun *kataforis*.

Tembung ‘aku’ saged dipunsebat *persona I* amargi tembung ‘aku’ menika kalebet tembung sesulih utama purusa *tunggal bebas*. Lajeng dipunsebat *tunggal bebas* amargi tembung ‘aku’ menika gadhah teges bilih panutur menika piyambakan saha papanipun tembung menika saged wonten pundi kemawon saha boten kraket kaliyan tembung sanesipun.

Tembung ‘aku’ wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken kaliyan tembung *Sudjono*. Awit saking menika tembung ‘aku’ wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal* jinis *referensi*.

“Ah mbesuk kapan Ni Nogati bisa tetep ana ing sandingku?” mangkono gagasane Endra, karo leleh-leleh ana ing paturone. (*data* 84)

Sawentara menika, morfem ‘-ku’ wonten ing tembung *sandingku* (*data* 84) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun morfem ‘-ku’. Morfem ‘-ku’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing tuturan menika. Tuturan ‘-ku’ wonten ing *data* menika menawi

dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih utama purusa ingkang wujudipun *morfem* ingkang kraket wonten ing sisih tengen.

Morfem ‘-ku’ saged dipunsebat *persona I* amargi *morfem ‘-ku’* menika kalebet *morfem* sesulih utama purusa. Lajeng dipunsebat *tunggal lekat kanan* amargi *morfem ‘-ku’* menika gadhah teges bilih panutur menika piyambakan saha papanipun tembung menika boten saged wonten pundi kemawon saha kraket kaliyan tembung sanesipun.

Morfem ‘-ku’ wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken kaliyan tembung ‘*Endra*’ wonten ing tuturan menika. Awit saking menika *morfem ‘-ku’* wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal* jinis *referensi*.

“Kapan **kondurmu** njang Sidoarjo djeng?” Pitakone Endra. (data 74)

Wonten ing *data* (74) ugi mekaten, *morfem ‘-mu’* wonten ing tembung **kondurmu** menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun *morfem ‘-mu’*. *Morfem ‘-mu’* menika gadhah pangertosan tembung sesulih madyama purusa wonten ing tuturan menika. *Morfem ‘-mu’* wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih utama purusa ingkang wujudipun *morfem* kraket wonten ing sisih tengen.

Morfem ‘-mu’ saged dipunsebat *persona II* amargi *morfem ‘-mu’* menika kalebet *morfem* sesulih madyama purusa. Lajeng dipunsebat *tunggal lekat kanan* amargi *morfem ‘-mu’* menika gadhah teges bilih lawan tutur menika piyambakan

saha papanipun tembung menika boten saged wonten pundi kemawon saha kraket kaliyan tembung sanesipun.

Morfem ‘-mu’ wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken kaliyan tembung ‘**Endra**’ wonten ing tuturan menika. Awit saking menika *morfem ‘-mu’* wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal jinis referensi*.

*“O, kae ta. Nanging kuwi ora sepiraha djeng, sing gawok maneh kae lho, nalika **sliramu** metu ana satengahing patamanan kae karo tetembangan, salah tingkahmu gawe kasmaraning sing pada weruh.”* (data 69)

Salajengipun wonten ing *data* (69) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal jinis Referensi* ingkang wujudipun tembung ‘**sliramu**’. Tembung ‘**sliramu**’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing tuturan menika. Tembung ‘**sliramu**’ wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih madyama purusa *tunggal bebas*.

Tembung **sliramu** wonten ing *data* (69) menika kalebet basa krama ingkang wujud ngokonipun inggih menika kowe. Panganggit menika ngginakaken tembung **sliramu** wonten ing nginggil menika amargi kangge padunipun wacana kaliyan trepipun wacana menika.

Tembung ‘**sliramu**’ saged dipunsebat *persona II* amargi tembung ‘**aku**’ menika kalebet tembung sesulih madyama purusa *tunggal bebas*. Lajeng dipunsebat *tunggal bebas* amargi tembung ‘**sliramu**’ menika gadhah teges bilih panutur menika piyambakan saha papanipun tembung menika saged wonten pundi kemawon saha boten kraket kaliyan tembung sanesipun.

Tembung **‘sliramu’** wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken kaliyan tembung **‘Intarti’** wonten ing tuturan menika. Awit saking menika tembung **‘sliramu’** wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal jinis referensi*.

“Ija djeng, kuwi wis mesti, mula sadurunge, kita kudu rembugan disik. Nagging djeng” Endra banjur meneng. (data 84)

Wonten ing *data* (84) ngemu panandha *kohesi gramatikal jinis Referensi* ingkang wujudipun tembung **‘kita’**. Tembung **‘kita’** menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing tuturan menika. Tembung **‘kita’** wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih utama purusa *jamak bebas*.

Tembung **‘kita’** saged dipunsebat *persona I* amargi tembung **‘kita’** menika kalebet tembung sesulih utama purusa *jamak bebas*. Lajeng dipunsebat *jamak bebas* amargi tembung **‘kita’** menika gadhah teges bilih panutur menika boten piyambakan saha papanipun tembung menika saged wonten pundi kemawon saha boten kraket kaliyan tembung sanesipun.

Tembung **‘kita’** wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken tembung **‘Endra’** saha **‘Intarti’** wonten ing tuturan menika. Awit saking menika tembung **‘kita’** wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal jinis referensi*.

Ya kaya mangkono mau I Nogati olehe tetembangan, merga deweke ing wektu semono lagi kataman ing lara gandrung wuyung. (data 60)

Wonten ing *data* (60) ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun tembung ‘**deweke**’. Tembung ‘**deweke**’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing tuturan menika. Tembung ‘**deweke**’ wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih pratama purusa *tunggal bebas*.

Tembung ‘**deweke**’ saged dipunsebat *persona III* amargi tembung ‘**kita**’ menika kalebet tembung sesulih pratama purusa *tunggal bebas*. Lajeng dipunsebat *tunggal bebas* amargi tembung ‘**deweke**’ menika gadhah teges bilih ingkang dipuntedahaken menika piyambakan saha papanipun tembung menika saged wonten pundi kemawon saha boten kraket kaliyan tembung sanesipun.

Tembung ‘**deweke**’ wonten ing ukara menika ugi gadhah sambet rapetipun kaliyan tembung ‘**I Nogati**’ wonten ing tuturan menika. Awit saking menika tembung ‘**deweke**’ wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal* jinis *referensi*.

Djer *pandjenegane*, *pantjen wis ngerti jen Endra lagi djudeg, amarga Endra dewe wis duwe patjangan dewe, sing wis resmi. mulane R.Ismangun malah dadi saja tambah judege, mikir Endra ja mikir menjang Susilawati. (data 182)*

Wonten ing *data* (182) ugi ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun tembung ‘**panjenengane**’. Tuturan ‘**panjenengane**’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih utama purusa wonten ing tuturan menika. Tuturan ‘**panjenengane**’ wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih pratama purusa *tunggal bebas*.

Tembung **‘panjenengane’** saged dipunsebat *persona III* amargi tembung **‘panjenengane’** menika kalebet tembung sesulih pratama purusa *tunggal bebas*. Lajeng dipunsebat *tunggal bebas* amargi tembung **‘panjenengane’** menika gadhah teges bilih ingkang dipuntedahaken menika piyambakan saha papanipun tembung menika saged wonten pundi kemawon saha boten kraket kaliyan tembung sanesipun.

Tembung **‘panjenengane’** wonten ing ukara menika ugi gadhah kaginaan kangge nggayutaken kaliyan tembung **‘R.Ismangun’** wonten ing tuturan menika. Awit saking menika tembung **‘panjenengane’** wonten ing tuturan menika saged kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal* jinis *referensi*.

2) *Referensi Demonstratif (Pengacuan Demonstratif)*

Djam 7 esuk. *Dalan gedhe Malioboro kang maune sepi, saiki wiwit katon rame maneh, awit ing wektu semono para pegawe lan botjah sekolah arep pada mlebu, mula ora anggumunake dalan Malioboro tekan Tugu, katon rame banget, tunggangan tanpa ana pedote, betjak, andong, motor, djip, shooter, saja sepeda, tanpa kena dietung, mula kuta Ngajodja kena diarani kuta sepeda, ja kuta pelajar, awit pantjen dadi pusere murid nggolek kawruh, nganti penduduk saka endi-endi panggonan pada teka ing Ngajodja, perlu ngangsu kawruh ana kono.* (data 1)

Wonten ing *data* (1) satuan lingual **‘Djam 7’** ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun frase **‘Djam 7 esuk’**. Frase **‘Djam 7 esuk’** menika gadhah pangertosan *frase* sesulih panuduh wekdal. Wonten ing tuturan menika, *frase ‘Djam 7 esuk’* ngacu kawontenan wekdal ingkang sipatipun *netral*. Frase **‘Djam 7 esuk’** wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih panuduh wekdal.

Frase ‘Djam 7 esuk’ saged dipunsebat frase ingkang kalebet wonten ing frase sesulih panuduh wekdal ingkang netral. Frase ‘Djam 7 esuk’ menika ngacu bilih wekdal wonten ing konteks menika boten namung ngacu wonten ing wekdal sakmenika, sampun kalampahan saha dereng kalampahan. Frase ‘Djam 7 esuk’ menika ngacu wonten ing wekdal ingkang netral.

Frase ‘Djam 7 esuk’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken ukara wonten ing data menika kaliyan katrangan wekdal ingkang dipunbetahaken. Dados frase ‘Djam 7 esuk’ menika saged ndadosaken ukara menika padu saha kohesif.

Wajah esuk mau katon ana botjah nonoman loro, pada nunggang sepeda bebarengan, tase kebak buku-buku, ana ing bagasi mburi, nelakake jen sekarone botjah peladjar. (data 5)

Wondene wonten ing data (5) satuan lingual **‘wajah esuk mau’** ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun frase **‘wajah esuk mau’**. Frase **‘wajah esuk mau’** menika gadhah pangertosan frase sesulih panuduh wekdal. Wonten ing tuturan menika, frase **‘wajah esuk mau’** ngacu kawontenan wekdal ingkang sipatipun sampun kalampahan. Frase **‘wajah esuk mau’** wonten ing data menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih panuduh wekdal.

Frase ‘wajah esuk mau’ saged dipunsebat frase ingkang kalebet wonten ing frase sesulih panuduh wekdal ingkang sampun kalampahan. Frase ‘wajah esuk mau’ menika ngacu bilih wekdal wonten ing konteks menika namung ngacu wonten ing wekdal ingkang sampun kalampahan.

Frase ‘**wajah esuk mau**’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken ukara wonten ing data menika kaliyan katrangan wekdal ingkang dipunbetahaken. Dados frase ‘**wajah esuk mau**’ menika saged ndadosaken ukara menika padu saha *kohesif*.

“Lan lelakon ing **bengi iki** bakal angel anggonku arep nglalekake saka djiwaku.” (data 71)

Dipunlajengaken wonten ing data (71) satuan lingual ‘**bengi iki**’ ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun frase ‘**bengi iki**’. Frase ‘**bengi iki**’ menika gadhah pangertosan frase sesulih panuduh wekdal. Wonten ing tuturan menika, frase ‘**bengi iki**’ ngacu kawontenan wekdal ingkang sipatipun sakmenika. Frase ‘**bengi iki**’ wonten ing data menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih panuduh wekdal.

Frase ‘**bengi iki**’ saged dipunsebat frase ingkang kalebet wonten ing frase sesulih panuduh wekdal ingkang sampun kalampahan. Frase ‘**bengi iki**’ menika ngacu bilih wekdal wonten ing *konteks* menika namung ngacu wonten ing wekdal sakmenika.

Frase ‘**bengi iki**’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken ukara wonten ing data menika kaliyan katrangan wekdal ingkang dipunbetahaken. Dados frase ‘**bengi iki**’ menika saged ndadosaken ukara menika padu saha *kohesif*.

“Tenan lo mas **tanggal 20** dak arep-arep. Tjelatune Intarti karo sedih.” (data 87)

Wonten ing *data* (87) satuan lingual '**tanggal 20**' ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun frase '**tanggal 20**'. Frase '**tanggal 20**' menika gadhah pangertosan frase sesulih panuduh wekdal. Wonten ing tuturan menika, frase '**tanggal 20**' ngacu kawontenan wekdal ingkang sipatipun netral. Frase '**tanggal 20**' wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih panuduh wekdal.

Frase '**tanggal 20**' saged dipunsebat frase ingkang kalebet wonten ing frase sesulih panuduh wekdal ingkang sampun kalampahan. Frase '**tanggal 20**' menika ngacu bilih wekdal wonten ing *konteks* menika boten namung ngacu wonten ing wekdal sakmenika, sampun kalampahan saha dereng kalampahan. Frase '**tanggal 20**' menika ngacu wonten ing wekdal ingkang netral.

Frase '**tanggal 20**' menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken ukara wonten ing *data* menika kaliyan katrangan wekdal ingkang dipunbetahaken. Dados frase '**tanggal 20**' menika saged ndadosaken ukara menika padu saha *kohesif*.

Dinane Senen, Endra lan Intarti bandjur sida mulih bebarengan, nunggang sepur djam 6.34 esuk. (data 85)

Wonten ing *data* (85) satuan lingual '**djam 6.34 esuk**' menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun frase '**djam 6.34 esuk**'. Frase '**djam 6.34 esuk**' menika gadhah pangertosan frase sesulih panuduh wekdal. Wonten ing tuturan menika, frase '**djam 6.34 esuk**' ngacu kawontenan wekdal ingkang sipatipun netral. Frase '**djam 6.34 esuk**' wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih panuduh wekdal.

Frase ‘djam 6.34 esuk’ saged dipunsebat frase ingkang kalebet wonten ing frase sesulih panuduh wekdal ingkang sampun kalampahan. Frase ‘djam 6.34 esuk’ menika ngacu bilih wekdal wonten ing konteks menika boten namung ngacu wonten ing wekdal sakmenika, sampun kalampahan saha dereng kalampahan. Frase ‘djam 6.34 esuk’ menika ngacu wonten ing wekdal ingkang netral.

Frase ‘djam 6.34 esuk’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken ukara wonten ing data menika kaliyan katrangan wekdal ingkang dipunbetahaken. Dados frase ‘djam 6.34 esuk’ menika saged ndadosaken ukara menika padu saha kohesif.

3) Referensi Komparatif (Pangacuan Komparatif)

Obahing donja kaja dene obahing tjakramanggilingan, tansah mubeng terus, wolak-walikan, dadi ora bisa langgeng, ana bungah ana susah, ana esuk ana sore. (data 163)

Satuan lingual ‘**kaja**’ wonten ing *data* (22) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *Referensi* ingkang wujudipun tembung ‘**kaja**’. Tuturan ‘**kaja**’ menika gadhah pangertosan tembung sesulih ingkang sipatipun mbandingaken. Wonten ing tuturan menika, tembung ‘**kaja**’ ngacu kawontenan sesulih bandingan. Tuturan ‘**kaja**’ wonten ing *data* menika menawi dipuntingali saking wujudipun kalebet sesulih bandingan.

Tembung ‘**kaja**’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken *frase obahing donja* wonten ing *data* menika kaliyan *frase obahing*

tjakramanggilingan. Dados tembung ‘**kaja**’ menika saged ndadosaken ukara menika padu saha *kohesif*.

b.Subtitusi

Panutup Serat

*Wusana tjekap semanten atur kula, sakatahing kalepatan, **putra** njuwun sih samodra pangaksama, saha njuwun kabar. Mugi bab punika andadosaken ing pamirsa*

Nuwun

PutraPrih

SUSILAWATI

(data 181)

Wonten ing *data (181)* satuan lingual ‘**putra**’ kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal substitusi nomina*. Tembung ‘**putra**’ menika wujudipun saking panutup serat anggitanipun ‘**Susilawati**’ ingkang dipuntujuaken dhumateng tiyang sepuhipun. Tembung ‘**putra**’ menika ginanipun kangge nggantosaken tembung ‘**Susilawati**’ wonten ing serat menika.

Tembung ‘**putra**’ saha tembung ‘**Intarti**’ wonten ing serat menika dipunsebat *satuan lingual* ingkang kalebet *nomina* amargi sedaya *satuan lingual* menika wujudipun tetembungan aran utawi bilih wonten ing basa Indonesia inggih menika ugi dipunsebat *kata benda*.

Tembung ‘**putra**’ wonten ing *data* menika gadhah teges kangge nggayutaken kaliyan tembung ‘**Intarti**’ wonten ing *data* menika. Awit saking menika, tembung ‘**putra**’ ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara wonten ing *data* menika dados ukara ingkang *kohesif*.

*Apa maneh bareng ngerti jen sekolahe arep bareng, tunggal sak sekolahan, mula andadekna bungahe **botjah loro** mau. Dilalah anggone golek pondokan teka bisa bareng ngono, tunggal sak indekosan, mulane jen mangkat lan mulih bisa bebarengan, **Intarti** sering mbontjeng **Endra**, awit Intarti durung duwe sepeda.(data 27)*

Wonten ing *data* (181) satuan lingual ‘**botjah loro**’ kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal substitusi frasal*. Frase ‘**botjah loro**’ menika gadhah kaginaan kangge nggantosaken tembung ‘**Intarti**’ saha tembung ‘**Endra**’ wonten ing *data* menika. *Substitusi* menika kalebet *substitusi frasal* amargi tembung ‘**Endra**’ saha ‘**Intarti**’ menika dipungantosaken kaliyan frase ‘**botjah loro**’ wonten ing *data* menika.

Frase ‘**botjah loro**’ wonten ing *data* menika gadhah teges kangge nggayutaken kaliyan tembung ‘**Endra**’ saha ‘**Intarti**’ wonten ing *data* nginggil menika. Awit saking menika, frase ‘**botjah loro**’ ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara wonten ing *data* menika dados ukara ingkang *kohesif*.

Rama : “wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya, kang surasane andadekna bingunging atiku lan ibumu.”

Endra : “serat kados pundi?”

*Rama : “lajang kang gawat banget. Sarehning ana lajang kang gawat kaya mengkono, mula kowe tumuli enggal-enggal dak kon bali, perlune supaya bisa ngrembug **bab iki**, awit layang iki, sing bisa mutusi, ja mung kowe dewe. (data 175)*

Wonten ing *data* (175) *satuan lingual* ‘**bab iki**’ kalebet wonten ing panandha *kohesi gramatikal substitusi*. Frase ‘**bab iki**’ menika gadhah kaginaan kangge nggantosaken klausa ‘*wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya*’ wonten ing *data* menika. *Substitusi* menika kalebet *substitusi klausal* amargi klausa ‘*wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya*’ menika dipungantosaken kaliyan frase ‘**bab iki**’ wonten ing *data* menika.

Dados wonten ing pacelathon menika tuturan saking R.Ismangun ingkang wujudipun *klausa* menika saged dipungantosaken kaliyan tuturan R.Ismangun ingkang wujudipun *frase*. Frase ‘**bab iki**’ wonten ing pacelathon menika gadhah teges kangge nggayutaken *klausa* ‘*wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adhimu Susilowati ing Surabaya*’ wonten ing *data* nginggil menika. Awit saking menika, frase ‘**bab iki**’ ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara wonten ing *data* menika dados ukara ingkang *kohesif*.

c. Elipsis

*Pawakane Ø kang lentjir, weweg, pakulitane Ø kang kuning nemu giring, rai bunder, irung ngrungih, mripat ndamar kanginan, sinome Ø ngrempel, lambe tjilik tjiut, rambute Ø dawa ireng menges-menges, kabeh mau muwuhi endahing rupane **Intarti**, tjekake jen tjinandra kurang tjandra. (data 24)*

Wonten ing *data* (24) wonten pangicalan ingkang wujudipun tembung, inggih menika tembung Endra ingkang dados jejer utawi panindak. Wonten ing ukara menika, tembung **Intarti** kang sejatosipun dados jejer wonten ing ukara menika boten dipunandharaken kanthi *eksplisit*.

Wonten ing tuturan menika gadhah kawontenan *elipsis* ingkang ndadosaken ukara menika sami *efektif, efisien*, saha wacananipun dados *padu (kohesif)*. Pangicalan tembung ‘**Intarti**’ wonten ing pacelathon menika gadhah teges kangge nggayutaken ukara ingkang dipuntuturaken menika kaliyan ukara salajengipun wonten ing *data* nginggil menika. Awit saking menika, pangicalan tembung ‘**Intarti**’ ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara wonten ing *data* menika dados ukara ingkang *kohesif*.

d.Konjungsi

Pacelathon :

“*Ja tjoba, mengko sore dak perlokne liwat mrana, aku teka kepingin weruh.*”

“*Ja sakarepmu, nanging poma lo, adja dibebeda, mundak nesu.*” (*data* 17).

Tembung ‘**nanging**’ (*data* 84) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *konjungsi* ingkang wujudipun tembung ‘**nanging**’. Tuturan ‘**nanging**’ menika gadhah pangertosan *konjungsi* ingkang kalebet *pertentangan*. Tembung ‘**nanging**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken *frase* kaliyan *frase* wonten ing ukara menika.

Tembung ‘**nanging**’ saged dipunsebat *konjungsi pertentangan* amargi tembung ‘**nanging**’ menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken *frase* ‘**ja sakarepmu**’ kaliyan *frase* ‘**poma lo**’ wonten ing *data* menika saha gadhah teges kangge ngawontenaken *pertentangan*. *Konjungsi* menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika dados ukara ingkang *kohesif*.

Kedjaba betjik aten-atene, ana sekolahan klebu pinter, kapinterane nganti dadi pangalembanane para gurune kabeh. (*data 23*)

Tembung **‘kedjaba’** (*data 23*) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *konjungsi* ingkang wujudipun tembung **‘kedjaba’**. Tuturan **‘kedjaba’** menika gadhah pangertosan konjungsi ingkang kalebet *ekseptif (perkecualian)*. Tembung **‘kedjaba’** menika gadhah teges kangge ngayutaken *klausa* kaliyan *klausa* wonten ing ukara menika.

Tembung **‘kedjaba’** saged dipunsebat *konjungsi ekseptif (perkecualian)* amargi tembung **‘kedjaba’** menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken *klausa* **‘betjik aten-atene’** kaliyan *klausa* **‘ana sekolahan klebu pinter’** wonten ing *data* menika saha gadhah teges kangge ngawontenaken *ekseptif (perkecualian)*. Konjungsi menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika dados ukara ingkang *kohesif*.

*Nanging jen wis gelem nesu karo sapa bae wani, **mulane** mitrane ora ana sing gelem sembrana.* (*data 22*).

Tembung **‘mulane’** (*data 23*) menika ngemu panandha *kohesi gramatikal* jinis *konjungsi* ingkang wujudipun tembung **‘mulane’**. Tuturan **‘mulane’** menika gadhah pangertosan konjungsi ingkang kalebet *sebab-akibat*. Tembung **‘mulane’** menika gadhah teges kangge ngayutaken *klausa* kaliyan *klausa* wonten ing ukara menika.

Tembung **‘mulane’** saged dipunsebat *konjungsi sebab-akibat* amargi tembung **‘mulane’** menika gadhah kaginaan kangge nggayutaken *klausa* **‘jen wis gelem nesu karo sapa bae wani’** kaliyan *klausa* **‘mitrane ora ana sing gelem**

sembrana' wonten ing *data* menika saha gadhah teges kangge ngawontenaken *sebab-akibat*. Konjungsi menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika dados ukara ingkang *kohesif*.

2. Jinis saha panandha *Kohesi Leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara*.

a. *Repetisi*

Saja bareng ngarepake babak kaping pate, para tamu saja tjingak lan gumun maneh, nganti akeh para tamu kang pada sumlengeren panjawange, awit gumun kaworan tjingak, olehe ngalembana tansah ndrindil, ora pedot-pedot. (data 53)

Wonten ing *data* (53) menika ngemu panandha *kohesi leksikal* jinis *repetisi* ingkang wujudipun *frase 'para tamu'*. *Frase 'para tamu'* menika gadhah pangertosan *repetisi* ingkang awrat sanget amargi dipunsebat ngantos kaping kalih wonten ing ukara menika. *Frase 'para tamu'* menika gadhah teges kangge ngayutaken *frase 'para tamu'* wonten ing klausa kapisan kaliyan *frase 'para tamu'* wonten ing klausa salajengipun.

Frase 'para tamu' wonten ing *data* menika dipunsebat ngantos kaping kalih. Kawontenan *repetisi* wonten ing *data* menika gadhah kaginanaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif*. Salajengipun *frase 'para tamu'* menika ugi dados *frase* ingkang awrat wonten ing *data* menika.

Lali lali dasihmu tan lai.

Sira tansah katon wela-wela.

Buron gung kang mawa tlale.

Kemangi gagangja wulung.

Prapteng pedjah sun tan bisa **lali**.

Asihnja dateng kawula.

Mbok sira sing lulut.

Mina kang memper ula.

*Paribasan djenang gula adja **lali**.*

*Jen **lali** dadi ala. (data 58)*

Wonten ing *data* (58) menika ngemu panandha *kohesi leksikal* jinis *repetisi* ingkang wujudipun tembung ‘**lali**’. Tembung ‘**lali**’ menika gadhah pangertosan repetisi ingkang awrat sanget amargi dipunsebat ngantos kaping kalih wonten ing ukara menika. Tembung ‘**lali**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken tembung ‘**lali**’ wonten ing klausa kapisan kaliyan tembung ‘**lali**’ wonten ing klausa-klausa salajengipun.

Tembung ‘**lali**’ wonten ing *data* menika dipunsebat ngantos kaping kalih. Kawontenan *repetisi* wonten ing *data* menika gadhah kaginanaan kangge ndadosaken ukara menika kohesif. Salajengipun tembung ‘**lali**’ menika ugi dados tembung ingkang awrat wonten ing *data* menika.

b. Sinonimi (Dasanama)

*Lagi enak-enak mlaku-mlaku kaja mengkono, dumadakan ketungka **tekane** I Swasta, **djumedul** saka grumbulan kono, gandrung-gandrung kapingrangu menjang I Nogati. (data 62)*

Wonten ing *data* (62), tembung **tekane** wonten ing klausa menika gadhah *sinonim* kaliyan tembung **djumedul** wonten ing klausa salajengipun. Tembung ‘**tekane**’ saha ‘**djumedul**’ menika gadhah pangertosan dasanama amargi tembung menika gadhah teges ingkang sami wonten ing konteks menika. Tembung ‘**tekane**’ saha ‘**djumedul**’ menika gadhah teges kawontenan perangan.

Tembung ‘**djumedul**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken kaliyan tembung ‘**tekane**’ wonten ing ukara menika. Tembung ‘**djumedul**’ menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

c. *Antonim* (kosok balen)

*Tekan ngarep gedong bioskup wis kebak penonton, sing sebagian akeh, ja para nonoman, awit filme pantjen apik kanggone para muda, mula ing ngarep loket wis padet, **pemuda** lan **pemudi**. Susilawati ora suwe wis oleh kartjis, Endra lan Susilawati bandjur pada mlebu ing gedong bioskup kang wis kebak.*(data 107).

Wonten ing *data* (107), tembung **pemuda** wonten ing klausa menika gadhah *antonim* kaliyan tembung **pemudi** wonten ing klausa menika ugi. Tembung ‘**pemuda**’ saha ‘**pemudi**’ menika gadhah pangertosan kosok balen amargi tembung menika gadhah teges kosok balenipun. Tembung ‘**pemuda**’ saha ‘**pemudi**’ menika gadhah teges kawontenan tiyang.

Tembung ‘**pemuda**’ saha ‘**pemudi**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken tembung kaliyan tembung wonten ing ukara menika. Tembung ‘**pemuda**’ saha ‘**pemudi**’ menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

“Saupama wong tuwamu ora ngideni, bandjur keprije?”

*“Kangmas adja menggalih sing kaja mangkono, wong tuwaku ja bener wong **kuna** kolot, nanging penggalihe wis **modern** manut menjang djamane. Mula pandjenengan adja sumelang maneh, pertjajaha bae karo aku. Awit djiwa ragaku wis dak srahake kagem pandjenengan.”*wangsulane Intarti kanti tumungkul. (data 137)

Wonten ing *data* (137), tembung **kuna** wonten ing klausa menika gadhah *antonim* kaliyan tembung **modern** wonten ing klausa salajengipun. Tembung ‘**kuna**’ saha ‘**modern**’ menika gadhah pangertosan kosok balen amargi tembung

menika gadhah teges kosok balenipun. Tembung ‘**kuna**’ saha ‘**modern**’ menika gadhah teges pamanggih tiyang.

Tembung ‘**modern**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken kaliyan tembung ‘**kuna**’ wonten ing ukara menika. Tembung ‘**modern**’ menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

d. *Kolokasi*

*Ing wektu semono **sekolahan** wis arep unggah-unggahan, sing **klas** endek, arep munggah klas ing duwure, sing wis tamat bakal ninggalake **bangku sekolahane**, bakal pepisahan karo kantja-kantjane lawas. (data 36)*

Wonten ing *data* (36), tembung ‘**sekolahan**’ wonten ing ukara menika gadhah *kolokasi* kaliyan tembung ‘**klas**’ saha frase ‘**bangku sekolahane**’ wonten ing ukara menika ugi. Tembung ‘**sekolahan**’, ‘**klas**’ saha frase ‘**bangku sekolahane**’ menika gadhah pangertosan kolokasi amargi tembung menika wonten sambet rapetipun. Tembung ‘**sekolahan**’, tembung ‘**klas**’ saha frase ‘**bangku sekolahane**’ menika gadhah teges kawontenan ing *sekolahan*.

Tembung ‘**klas**’ saha frase ‘**bangku sekolahane**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken kaliyan tembung ‘**sekolahan**’ wonten ing ukara menika. Tembung ‘**klas**’ saha frase ‘**bangku sekolahane**’ menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

*Tekan ngarep **gedong bioskup** wis kebak **penonton**, sing sebagian akeh, ja para nonoman, awit **filme** pantjen apik kanggone para muda, mula ing ngarep **loket** wis padet, pemuda lan pemudi. Susilawati ora suwe wis oleh kartjis, Endra lan Susilawati bandjur pada mlebu ing gedong bioskup kang wis kebak. (data 107)*

Wonten ing *data* (107), *frase* ‘**gedong bioskup**’ wonten ing ukara menika gadhah *kolokasi* kaliyan tembung ‘**penonton**’, tembung ‘*filme*’ saha tembung ‘**loket**’ wonten ing ukara menika ugi. Tuturan *frase* ‘**gedong bioskup**’, tembung ‘**penonton**’, tembung ‘*filme*’ saha tembung ‘**loket**’ menika gadhah pangertosan kolokasi amargi tembung menika wonten sambet rapetipun. *Frase* ‘**gedong bioskup**’, tembung ‘**penonton**’, tembung ‘*filme*’ saha tembung ‘**loket**’ menika gadhah teges kawontenan ing sekolahan.

Tembung ‘**penonton**’, tembung ‘*filme*’ saha tembung ‘**loket**’ menika gadhah teges kangge ngayutaken kaliyan *frase* ‘**gedong bioskup**’ wonten ing ukara menika. Tembung ‘**penonton**’, tembung ‘*filme*’ saha tembung ‘**loket**’ menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

e. *Hiponimi*

Mula ora anggumunake dalan Malioboro tekan Tugu, katon rame banget, tunggangan tanpa ana pedote, betjak, andong, motor, djip, shooter, saja sepeda tanpa kena dieting. (data 1)

Wonten ing *data* (1) wonten tuladha ingkang wujudipun hipernim utawi *superordinatipun* inggih menika *tunggangan*. Sawetara menika *hiponiminipun* inggih menika tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda**. Ginanipun *hiponim* wonten ing *data* (1) menika kangge ngraket *antarunsur* utawi *antarsatuan lingual* wonten ing wacana kathi *semantik*, utamanipun kangge njalin gayutan *makna* nginggil kaliyan *makna* ngandhap, utawi unsur satunggal kaliyan sanesipun ingkang nyakup saha unsur ingkang dipuncakupipun.

Wonten ing *data* (1), tembung '**tunggangan**' wonten ing ukara menika gadhah gegayutan kaliyan tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda** wonten ing ukara menika ugi. Tuturan tembung '**tunggangan**' kaliyan tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda** menika gadhah pangertosan hiponim amargi tembung '**tunggangan**' gadhah teges dados tembung ingkang sipatipun *umum*, lajeng tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda** menika sipatipun khususipun.

Tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda** menika gadhah teges kangge ngayutaken kaliyan tembung '**tunggangan**' wonten ing ukara menika. Tembung **betjak, andong, motor, djip, shooter**, saha **sepeda** menika ugi gadhah kaginaan kangge ndadosaken ukara menika *kohesif* saha padu.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedasar asiling panaliten saha pirembaganipun ingkang sampun dipunlampahi, saged dipunpendhet dudutan. Dudutan ingkang dipunpangguhaken inggih menika wonten kajumbuhan antawisipun menapa ingkang dipuntliti kaliyan teori *kajian wacana*, mliginipun *kohesi gramatikal* saha *kohesi leksikal* ingkang kathah dipunpangguhaken wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara*.

Dudutan saking panaliten menika wonten ing ngandhap menika.

1. Wujud *satuan* panandha *kohesi gramatikal* ingkang dipunpangguhaken wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara* inggih menika wujudipun *Referensi, substitusi, elipsis, saha konjungsi*.
2. Wujud *satuan* panandha *kohesi leksikal* ingkang dipunpangguhaken wonten ing *novel Anteping Wanita anggitanipun Any Asmara* inggih menika wujudipun *repetisi, sinonim, antonim, kolokasi, saha hiponim*.

Karya sastra ingkang wujudipun *novel* mbetahaken basa ingkang sae, endah, saha *variatif* supados narik kawigatosan pamaos. Supados saged nggayuh kalawau, Any Asmara minangka panganggit ngginakaken *unsur-unsur wacana* wonten ing *novel* menika. Any Asmara anggenipun nyerat *novel* menika kathah ngginakaken *unsur wacana*, mliginipun panandha *kohesi gramatikal* saha *leksikal*. Panandha *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* menika wujudipun *referensi, substitusi, elipsis, konjungsi, repetisi, sinonim,*

antonim, kolokasi, hiponim saha *ekuivalensi*. Kekajenganipun ngginakaken panandha *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel* menika supados *karya sastra* ingkang wujudipun *novel* menika langkung endah, sae, *variatif*, narika kawigatosana pamaos saha saged negsemaken pamaosipun.

B. Pamrayogi

Adhedasar asiling dudutan panaliten wonten ing nginggil, panalite badhe ngandharaken pamrayogi. Pamrayogi kasebat inggih menika.

1. Panandha *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara saged dipundadosaken *referensi* pasinaon bab *kajian wacana*, mliginipun bab *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel*.
2. Panaliten tumrap *panandha kohesi gramatikal* saha *leksikal* menika namung ngandharaken satunggal *aspek*, saking salah satunggal jinising *kajian wacana* mliginipun bab panandha. Awit saking menika, kedah dipunlampahi panaliten ingkang sanesipun tumrap *novel* ingkang ngginakaken analisis ingkang sami utawi beda.

C. Implikasi

Asiling panaliten menika nedahaken bilih wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara kathah ngginakaken unsur *kajian wacana*, mliginipun, *kohesi gramatikal* saha *leksikal*. Panaliten menika gadhah mumpangat kangge nambahi *perbendaharaan* panaliten bab *kajian wacana*, mliginipun *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *novel Anteping Wanita* anggitanipun Any Asmara.

Panaliten menika gadhah mumpangat kangge para *pengajar*, inggih menika panaliten menika ugi saged dipundadosaken kangge *referensi* pasinaon bab *kajian wacana*, mliginipun *kohesi gramatikal* saha *leksikal* wonten ing *karya sastra*. Kangge mahasiswa Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta, asiling panaliten menika saged dipundadosaken ngelmu wonten ing bab *kajian wacana*, mliginipun *kohesi gramatikal* saha *leksikal*. Kangge pamaos, asiling panaliten menika saged dipunginaken dados *referensi* kangge panaliten sanesipun, mliginipun ingkang wonten gayutanipun kaliyan ngelmu *kebahasaan* saha *kesusastraan* ingkang kajianipun arupi *novel*.

KAPUSTAKAN

- Alwi, Hasan dan kawan kawan. 2003. *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia edisi 3*. Jakarta: Balai pustaka.
- Anton M. Moeliono (ed). 1988. *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Arifin, Bustanul dan Abdul Rani. 2000. *Prinsip-Prinsip Analisis Wacana*. Jakarta: Depdiknas.
- Arifin, Zaenal dan Junaiyah. 2008. *Sintaksis*. Jakarta: Grasindo.
- Asmara, Any. *Anteping Wanita*. 1955. Yogyakarta : Jaker.
- Begawan Cipto Adi, KI. 2009. *Pepak Paramasastra Basa Jawi*. Solo: PT WIDYA DUTA GRAFIKA.
- Chaer, Abdul. 2009. *Sintaksis Bahasa Indonesia: Pendekatan Proses*. Jakarta: Rineka Cipta.
- _____. 1994. *Linguistik Umum*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Djajasudarma, F. 1993. *Semantik 1: Pengantar ke Arah Ilmu Makna*. Bandung. Eresco.
- _____. 1994. *Wacana: Pemahaman dan Hubungan Antarunsur*. Bandung. Eresco.
- Eriyanto. 2011. *Analisis Wacana*. Yogyakarta: LKIS.
- Hamid Hasan Lubis, A. 1993. *Analisis Wacana Pragmatik*. Bandung : Angkasa.
- Harimurti, Kridalaksana. 1983. *Kamus Linguistik*. Jakarta: Gramedia.
- [Http://www.lokerseni.web.id/2011/09/pengertian-novel-menurut-para-pakar.html](http://www.lokerseni.web.id/2011/09/pengertian-novel-menurut-para-pakar.html)
dipununduh 5 Januari 2013 tabuh 15.30.
- Keraf, Gorys. 1994. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Mulyana. 2005. *Kajian Wacana*. Yogyakarta : Tiara Wacana.
- Moleong .1988. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Jakarta : Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Dirjen Dikti Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan dan Tenaga Kependidikan.
- Suhono, Antun. 1952. *Sarining Paramasastra Jawa*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing.

Sumarlam. 2003. *Teori dan Praktik Analisis Wacana*. Surakarta: Pustaka Cakra.

Tarigan. 1987. *Pengajaran Wacana*. Bandung: Angkasa.

_____1993. *Pengajaran Wacana Pragmatik*. Bandung: Angkasa.

_____1993. *Penggunaan Wacana*. Bandung: Angkasa.

Widyamartaya, A. 1993. *Seni Menuangkan Gagasan*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius.

LAMPIRAN

Tabel 3: Panandha Kohesi Gramatikal saha Leksikal wonten ing Novel Anteping Wanita Anggitanipun Any Asmara

NO	SATUAN GRAMATIKAL	KG										KL				
		RF			SB				EL	KJ	RP	SN	A N	K K	HP	
		I	II	III	I	II	III	IV								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
1	Djam 7 esuk. Dalam gede Malioboro kang maune sepi, saiki wiwit katon rame maneh, awit ing wektu semono para pegawe lan botjah sekolah arep pada mlebu, mula ora anggumunake dalan Malioboro tekan Tugu , katon rame banget, <i>tunggangan</i> tanpa ana pedote, <i>betjak, andong, motor, djip, schooter</i> , saja <i>sepeda</i> , tanpa kena dietung, mula kuta Ngajodja kena diarani kuta sepeda , ja kuta pelajar , awit pantjen dadi pusere murid nggolek kawruh, nganti penduduk saka endi-endi panggonan pada teka ing Ngajodja , perlu ngangsu kawruh ana kono .		√				√				√	√	√	√		√
2	Pantjen njata, kuto Ngajodja dadi pusere golek kawruh awit sekolahan pepak, wiwit seko sekolah rendah nganti sing duwur gadjah mada, ana kabeh.		√							√						
3	Lan pada-pada kuta gede, Ngajodja klebu murah dewe bab sandang pangan, mula tansah dadi kawigatene para pedunung adoh, kajata : saka Sulawesi, Kalimantan, Sumatera, Sunda ketjil lan lija-lijane maneh, kabeh djen ngangsu kawruh pada ana ing Ngajodja , awit reganing pangan luwih murah ketimbang kuta lijane.		√							√						
4	Mbaleni bab dalan Malioboro mau, ing wektu semono ramene ora karu-karuan, nganti wong djen arep njabrang dalam, ngrekasa banget, tudjune pulisi lalu lintas tansah bisa mrenata kanti betjik-betjik, ewodene wong djen arep njabrang isih rekasa, sebab saking akehe <i>tunggangan</i> . Apa maneh tjen teteg sepur ing tugu ditutup, dawane tetunggangan nganti ngalur-alur, ana 1 K.M. dewe.		√	√						√	√			√		
5	Wajah esuk mau katon ana botjah nonoman loro , pada nunggang sepeda bebarengan, tase kang kebak buku-buku , ana ing begasi mburi, ngelakake jen sekarone botjah peladjar. Ø Olehe pada nunggang sepeda alon-alon, Ø karo njawang sakiwa-tengene , kang katon rame. Botjah ora lija Sudjoko lan Sudjono , peladjar S.T.M. Djetis, kang pada arep mlebu sekolah .		√				√			√	√			√	√	

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
6	“Wah..... Delengen ngarep kae lo Djon , kenja sing mbonceng sepeda botjah lanang kae, sing roke kuning, potonganing awake teko sing setemenja?” pitakone Sudjoko karo mitrane. “Lo apa kowe pangling? Kae rak Intarti, arek Surabaja , botjah S.D.A. ngarep sekolahane dewe ta!” wangsulane Sudjono karo njawang ngarep.	√	√							√					
7	“jen panglinge ngono ora djon, mung kuwi lho hebate, bodine boleh tur rupane aju tenan,begjane sing dibontjengi. Omahe Intarti kuwi ana ngendi?” “Ana Dagem .”	√	√							√					
8	“Eh jen ngono tangga kampung karo kowe ja djon, awit omahmu ana ing Notojudan , saben dina rak ngliwati omahe ta?” “senadjan saben dina ngliwati, nanging aku durung kenal, mung weruh bae.”	√	√							√					
9	“Lha sing dibontjengi kuwi sapa?” “Kae kantjane, tunggal spondokan , lan ja tunggal sakelas . Jen ora salah Endra djenenge.”	√	√	,						√	√				
10	“jen ngono Endra ja botjah Surabaja ya ?” “O dudu, Ø kabare botjah Madiun ngono.”		√						√	√	√				
11	“Ah begdja kemajangan banget, saupama aku dadi Endra, wah kaja ngapa bungahku, saben dina dibontjengi arek sing dadi atine, la mbok sateruse, aku rak gelem.” “apa kowe meri Djok? Mbok ja golek, rak akeh.”	√	√							√					
12	“Akeha ngono masa anaha sing pada karo Intarti kuwi.” “Kuwi mesti bae, kedjaba jen ana botjah kembar, lagi bisa pada.”									√					
13	Krungu wangsulan kaja ngono Sudjoko gumuju kekel, botjah loro bandjur pada cekikikan gumuju, nganti Intarti sing ana ngarep noleh. “Aduh..... lirikane lo, sing ora nguwati ati.” Celatune Sudjoko bareng weruh Intarti nglirik. “Ah mbok adja ngono Djok, ora betjik, utawa maneh jen wong urip ora oleh gegujon? Ja bene bae, wong aku lagi ngguyu dewe-dewe,	√								√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	teka ambil mumet ngono.” Wangsulane Sudjoko karo nginger sepedane awit arek tumbukan.														
14	“Harata. Ah kowe durung weruh Intarti jen lagi djarikan, jen kowe weruh , kiraku sida nggeblak temenan, awit bandjur saja mundak kewes lan luwese.” “Eh apa ija?” “Tjoba bae, jen nudju wajah sore kowe liwata rana , mengko rak weruh dewe.”	√	√							√	√				
15	“ Omahe sisih endi ta?” “ Ngarep sekolahan S.M.A. Nusantara , marep ngalor, tjet biru!”	√	√												
16	“ Daleme sapa?” “Pustaka,, Any.”	√													
17	“Ja tjoba, mengko sore dak perlokne liwat mrana, aku teka kepingin weruh.” “Ja sakarepmu, nanging poma lo, adja dibebeda, mundak nesu.”	√	√							√					
18	“E apa dewe ke kuwi gampang nesune ?” “ Jen kliwat taker, ja mesti nesune .”	√								√	√				
19	“Apa kowe wes weruh anggone nesu?” “Ja durung, mung lagi krungu bae.”	√								√					
20	Tekan semono anggone pada omong-omongan bandjur pada leren, awit wes tekan Djetis . Intarti wes mlebu ing sekolahane , dene botjah loro mau nerusake lakune, bandjur menggok ngulon, mlebu ing sekolahan kang adep- adapan karo sekolahan S.G.A. mung kelet- letan dalan gede.	√	√							√	√				
21	Intarti mau putrane R.Ranuasmara, pensiunan asisten Wedana ing Sidoardjo Surabaya, putrane ja mung sidji til Intarti mau, kang saiki wis ngantjik umur 20 tahun, dadi nedeng – nedenge prawan diwasa. Intarti saiki sekolah ana ing S.G.A. Ngajodja , mlebu Ikatan Dinas.	√	√							√					
22	Intarti pandjen rupane aju,nganti dadi kembang lambene para nonoman, ana ing sekolahan ja ngono, akeh mitrane kang pada kasmaran karo deweke , kedjaba Intarti aju rupane, bebudene uga betjik, ora gelem naton ing kantja,tindak- tanduke sarwa	√	√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	prasadja, anteng djatmika. Nanging jen wis gelem nesu karo sapa bae wani, nganti mitrane akeh sing pada wedi, mulane mitrane ora ana sing gelem sembrana.														
23	Kedjaba betjik aten-atene, ana sekolahan klebu pinter, kapinterane nganti dadi pangalembanane para gurune kabeh.	√	√							√					
24	Pawakane Ø kang lentjir, weweg, pakulitane Ø kang kuning nemu giring, rai bunder, irung ngrungih, mripat ndamar kanginan, sinome Ø ngrempel, lambe tjilik tjiut, rambute Ø dawa ireng menges-menges, kabeh mau muwuhi endahing rupane Intarti , tjekake jen tjinander kurang tjandra.	√		√					√	√					
25	Intarti njata botjah aju-mulus djaba lan djerone. Apa maneh jen Ø pinuju gelem gumuju, dekiking pipine Ø lan gilaping untune Ø kang midji timun mau bisa ngruntuhake iman sing pada weruh.			√						√					
26	Sing nandang kasmaran ora mung kantjane sekolah bae, dalasan para gurune Ø ana sing melu kepentjut, nanging kabeh ora ana sing ditimbangi katresnane Ø, kedjaba mung Endra sing begdja. Kenale karo Endra wis lawas, nalika ana ing sepur bebarengan, Intarti saka Sidoardjo arep menjang Ngajodja .	√	√							√					
27	Apa maneh bareng ngerti jen sekolahe arep bareng, tunggal sak sekolahan, mula andadekna bungahe botjah loro mau . Dilalah anggone golek pondokan teka bisa bareng ngono, tunggal sak indekosan , mulane jen mangkat lan mulih bisa bebarengan, Intarti sering mbontjeng Endra , awit Intarti durung duwe sepeda.	√	√				√			√		√			
28	Endra kuwi botjah Magetan , putrane angkat R.Ismangun, mantri kewan ing Magetan . Olehe mupu Endra wiwit umur 1 tahun, awit wong tuwane sekarone wis ora ana, mangkono uga sanak-keluargane ja ora duwe, mula bandjur dipupu R.Ismangun mau , kang kepengin kagungan putra, anggone djedjodohan wis lawas, durung kagungan putra.	√	√							√					
29	Mulane senadjan Endra botjah pupon, Ø wis direngkuh kaja putrane dewe, Ø wiwit tjilik dididik ing kagungan warna-warna, lan adat-istiadat kang betjik-betjik, mulane Endra dadi botjah pinter lan	√		√					√	√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	betjik aten-atene , Ø demen tetulung karo sepada-padane.														
30	Endra dewe ora reti jen dadi anak pupon, awit katresnane wong tuwane angkat sekarone gede banget, ngertine bareng Endra wis ana S.M.P., jen deweke iku anak pupon, mulane Endra saja wedi lan bekti banget karo R.Ismangun sekaligus, rumangsa diurip-urip, nganti dadi kaja mangkono, direngkuh kaja putrane dewe, ora manda-manda putra pupon.	√		√						√					
31	Lan dilalah, bareng anggone mupu Endra lagi oleh 5 tahun, R.Ismangun bandjur kagungan putra wadon, didjenengi Susilawati. Lan Susilawati disedulurake pisan karo Endra. Endra dewe banget sihe karo adine wadon mau, Ø direngkuh kaja sedulure dewe bae, tansah dimong, didjaga, nanging wewatekane ugungan ora bisa ilang, awit tansah diudja dening wong tuwane.	√		√					√	√					
32	Susilawati bareng wis gede, uga bandjur disekolahake, metu saka S.M.P. bandjur sekolah bidan ana ing Surabaja , manggon ing asrama wektu semono Endra wis sekolah S.G.A. Ngajodja klas I, saiki wis kelas III, lan jen njandak wulangane tahun iki bisa lulus, terus njambut gawe dadi guru, Endra ing wektu saiki wis umur 22 tahun, Susilawati 17 tahun, lan bandjur arang ketemu, ketemune jen nudju ana prei rada dawa lagi bisa pada gatuk.	√	√						√	√					
33	Endra bareng wis diwasa katon mundak pamore, rupane Ø kang bagus, atine Ø kang betjik saja ngetarani, tur dasare Ø botjah meneng, nanging Ø pinter.	√	√							√					
34	Endra maune kenale karo Intarti ja mung kenal lumrah bae, nanging suwe-suwe, sekarone pada kadunungan rasa sih-katresnan djati, pada dene tansah sih-sinihan, wusana sekarone badjur pada prasetya, jen ing tembe mburi nedya urip bebarengan.	√	√	√			√			√	√				
35	Nanging senadjana, wis pada prasetya, kaja mangkono, sakarone tansah pada ndjaga menjang sipat ketimurane, karo meneh pada rumangsa jen isish dadi peladjar, tindak kautaman lan kasusilan tansah pada dielingi kabeh, mula ora ngetarani banget, jen botjah loro mau wis pada prasetya, lan ora ana mitrane sing pada ngerti.	√					√			√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Mung kala-kala botjah loro mau sok pada mlaku bebarengan, deleng bioskup lan lija-lijane.														
36	Ing wektu semono sekolah wis arep unggah-unggahan, sing klas endek , arep munggah klas ing duwure , sing wis tamat bakal ninggalake bangku sekolahane , bakal pepisahan karo kantja-kantjane lawas.		√							√			√		
37	Intarti lan Endra akeh utute pada lulus saka sekolahan SGA mau , lan sedela meneh Ø bakal pepisahan, embuh menjang endi benume anggone Ø dadi guru mau , awit iki kabeh ora kena didjaluk Ø, nanging Ø kudu manut saka nduwur, papan ngendi sing isih kekurangan guru, bandjur Ø dikirim mrana.	√	√						√	√					
38	Wis dadi kelumrahane, saben-saben arep ana unggah-unggahan mau , bandjur dianakake keramejan, kanggo anggembirakake murid-murid kabeh. Sekolah SGA kono uga ora ker, arep nganakake dina pepisahan, malam gembira, malah nganggo dianakake tonti pisan, lan extra njoged rupa-rupa, kabeh mau dumadi saka botjah peladjar SGA kabeh, awit kagunan beksa, pantjen diwulangake ing sekolahan kono.		√				√			√		√			
39	Mula kurang seminggu wis pada ribut, tata-tata uba rampening keramejan, lan sing didapuk dadi tonil, wis wiwit latihan. Dilalah Endra kadapuk dadi rol, dene Intarti uga dadi rol wanita. Tonil mau ndjupuk lakon Bali sing wis kondang, ja iku : “I swasta setahun di Bedahulu “, kang anggamarake lelakone sawidjining pahlawan kang kendel, kuntjara, lan Setya tuhu ing Ratu Gustine.	√	√							√					
40	Endra didpauk dadi I swasta, utawa Semarawima. Dene Intarti dadi Ni I Nogati, jaiku kenja kang dikasmarani dening I Swasta. Pahargyan mau arep digawe gedhen, awit kedjaba ngulemi para keluawargane para murid, uga ngulemi para kepala-kepala Djawatan, lan Pembesar- pembesar lija-lijane.		√							√					
41	Bareng dina kang dipestekake kanggo pahargyan mau wes tekan titi mangsane, gedong sekolahan S.G.A. wis asri, pinadjang ing buntal lan kekembangan maneka – rupa, lan gegodongan.		√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
42	Regole dipasang gapura, uga rinengga asri, lan dipasreni gendera Sang Merah Putih tjilik-tjilik akeh banget, sarta lampu listrik.									√					
43	Panggonan papan tonil uga wis ditata apik, direngga-rengga tjara Bali, lan uga dipasreni dening buntal maneka –rupa, kabeh mau ngresepake ati, njenengake sing pada weruh. Saja bareng wis bengi , padange sasat wis kaya rina, lampu-lampu pada pating glebjar, padang sumilak, ing ngendi-endi katon padang kabeh.		√	√						√					
44	Para murid- murid pada mung nganggo sarwa resik-resik, Ø sarwa putih-putih, lan Ø ribut njambut gawe ing bagijane dewe-dewe, Ø kabeh pada katon gembira atine. Ø Sing kadjibah ngurus tamu-tamu, wis pada sumadija ana ing ngarep regol , sandangane sarwa putih kabeh, dasi abang, nganggo kokar.		√						√	√					
45	Sing bagijan peladen, uga lagi ribut tatat-tata ing papane dewe-dewe, mangkono uga sing bagijan dadi tonil lan ngetoni extra pada ribut dandan ana ing panggung . Tjekake kabeh wes pada sijaga ing pagawejane dewe-dewe, lan ora ngutjiwani.		√							√	√				
46	Djam 7 liwat seprapat tamu-tamu wis wiwit pada rawuh, mbanju mili, lan let sedela korsi-korsi kang maune kosong , saiki wis pada kebak kabeh, dilenggahi para tamu-tamu. Tamu kakung ana ing sisih tengen , dene tamu putri ana ing sisih kiwa .		√							√			√		
47	Djam 8 presis , ketua pahargyan bandjur metu, munggah ing panggung , wose ngaturake sugeng menjang rawuhe para tamu-tamu kabeh, lan kapindone, ngandarake antjas tudjuhane keramejan ing bengi iku , minangka mahargya, para siswa-siswa kang pada lulus, awit sedela engkas bakal tumapak njambut gawe.		√							√					
48	Kapindone mahargya tekane siswa anjar. Ja mung iku wosing atur. Bubar kuwi para tamu-tamu, bandjur keblok-keblok kanti surak mawurahan, lan ambal-ambalan, nganti swarane kaja arep mbengkah-bengkahna gedong S.G.A. kono .	√	√	√						√					
49	Ora suwe ketua bagian pertundjukan metu, wose ngandarake jen tonil mau mung dumadi ana 5 babak, lan saben-saben sebabak diselingi kagunan djoged mawarna-warna, kapindone ndjaluk		√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	pangapura menjang para tamu kabeh, mbok menawa ana klera-kleruning sing pada main, djer njatane dudu ahli kabeh.														
50	Bubar kuwi ketua pertundjukan bandjur mlebu, uga bandjur disambut keplok ambal-ambalan, suwarane ambata rubuh, gedong kono kaja oreg-orega kae. Djam setengah sanga presis , sandiwara wiwit main, para tamu kang maune pada ngendikan bandjur tjep meneng, kabeh pada mirsani ing ngarep tonil, kanti renaning panggalihe.		√		√					√					
51	Mula njata, bareng entek sebabak, bandjur diselingi extra djoged, utawa tari-tarian, kang gawe mareme para tamu kabeh, lan ngalembana menjang katijasane para pemaine, para tamu bandjur keplok-keplok maneh, kanthi suka-renaning panggalihe, awit rumangsa pada marem. Lajar tonil bandjur mudun.	√								√	√				
52	Para tamu ora mung pada ngalembana kapinterane sing pada main, nanging uga ngalembana menjang wasis-wasis olah kridaning beksa, bisa mumpuni ora ngutjiwani.									√		√			
53	Saja bareng ngarepake babak kaping pate, para tamu saja tjingak lan gumun maneh, nganti akeh para tamu kang pada sumlengeren panjawange, awit gumun kaworan tjingak, olehe ngalembana tansah ndrindil, ora pedot-pedot.									√	√				
54	Ja ing babak kang kaping pate mau , kang gawe pangeram-eraming para tamu kabeh. Kabeh rumangsa lega, marem, gumun, wis ora ana maneh. Dene babak kaping pate mau mangkene :		√							√					
55	Ing panggung , sing katon sawidjining petamanan kang sarwa asri banget , ing tengah-tengahing petamanan kono ana fonteine , lan blumbange , banjune mantjur manduwur, mutjrat- muntjrat, sumorot asri banget . Ing sanding blumbang kono ana sawidjining kenja Bali, jaiku Ni Nogati.		√	√						√	√			√	
56	Lelewane, lan solah tingkahe, mangkono uga penganggone, kabeh mau wis ngepleki wong Bali temenan, la ja kuwi sing dadi tjingaking wong akeh, kabeh pada gumun werus kasulistiane I Nogati mau, pintere olehe main, lagi dolanan banju blumbang kono ,	√	√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	karo tetembangan lirih, swarane gawe kajungjune sing pada mireng, awit swarane pantjen apik, nganjut-anjut manut iremaning gending, mula akeh para tamu kang pada andomblong panjawange kadep tismak.														
57	Dene I Nogati olehe tetembangan mau nganggo basa daerah awit pantjen dibesut mangkono, tembange Dandanggula Semarang, rong pupuh, mangkene :		√							√					
58	<i>Lali lali dasihmu tan lai.</i> <i>Sira tansah katon wela-wela.</i> <i>Buron gung kang mawa tlale.</i> <i>Kemangi gagangja wulung.</i> <i>Pripteng pedjah sun tan bisa lali.</i> <i>Asihnja dateng kawula.</i> <i>Mbok sira sing lulut.</i> <i>Mina kang memper ula.</i> <i>Paribasan djenang gula adja lali.</i> <i>Jen lali dadi ala.</i>	√		√						√	√				
59	<i>Gendul gepeng mung sira kang kepi.</i> <i>Aduh kangmas ingsun melu sapa.</i> <i>Jen sira datan angrampek.</i> <i>Sikut ngisoring pupu.</i> <i>Sampun ungkul ingsun ngadepi.</i> <i>Dimene nuli tampa.</i> <i>Sih mangka panglipur.</i> <i>Sun direwangi lara papa.</i> <i>Duh wong bagus manggis djene djenang gamping.</i> <i>Kangmas mundut punapa.</i>	√								√	√	√			
60	Ja kaja mangkono mau I Nogati olehe tetembangan, merga deweke ing wektu semono lagi ketaman ing lara gandrung-wujung. Swarane kang anjut-anjut, empuk, bening, agawe tjingaking para tamu-tamu kabeh.	√	√					√		√					
61	I Nogati bandjur ngadeg mubeng-mubeng sapigiring blumbang,	√								√	√				

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	kanthi lelewane , muwuhi gumune para tamu kabeh, awit weruh sandangane kang mung kembenan bae, nganti awake kang duwur katon tjeta wela-wela, lelewane tansah gawe sengseming kang pada weruh.														
62	Lagi enak-enak mlaku-mlaku kaja mangkono, dumadakan ketungka tekane I Swasta, djumedul saka grumbulan kono , gandrung-gandrung kapingan menjang I Nogati, wong loro bandjur pada mapan lungguh alon-alon, kanti pada ngetokakae katresnane dewe-dewe. Para tamu-tamu pada tjingak maneh, weruh I Nogati lan I Swasta pada mlaku bebarengan gegandengan tangan ing sangareping blumbang kanti seneng-seneng.	√	√		√		√			√	√				
63	Pemaine Endra lan Intarti pantjen apik, pada pinter, lan ja pada wasise, mula akeh para tamu kang pada ngalembana. Bareng lajar mudun surake para tamu-tamu ambata rubuh, ngungkuli sing uwis-uwis, awit rumangsa marem banget.		√	√						√		√			
64	Lelakon ing bengi iku , kanggone Endra lan Intarti, bakal terus tjumintak ana ing djiwane terus, ora bisa ilang-ilang.		√							√					
65	Djam 12 kliwat setitik, tonil bubaran. Tamu-tamu bandjur pada kondur kanti kalegan penggalih.	√	√							√					
66	“Mas En ? ” mangkono tjelatune Intarti nalika mulih bebarengan bontjengan sepeda alon-alon. “Apa djeng?” wangsulane Endra karo noleh, sarta ngrendetake sepedane.	√								√					
67	“ Panjenengan iki mau oleh pangalembana gede banget, saka para tamu-tamu mas.” Tjelatune karo gumuju “Eh apa ija djeng? Sing oleh pangalembana kuwi kowe dudu aku .”	√	√							√			√		
68	“Eh diaturi teka ora pretjaja ngono, genah mau wong pirang-pirang pada ngrasani pandjenengan kabeh, djarene maine luwes lan pandtjen apik banget. Saja pentjak pandjenengan , nalika gelut karo mantjan siluman kae, gawe gawoking para tamu kabeh.”	√	√							√	√				
69	“ O kae ta. Nanging kuwi ora sepiraha djeng, sing gawe gawok maneh kae lho, nalika sliramu metu ana satengahing patamanan kae	√	√	√						√			√		

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	karo tetembangan, solah tingkahmu gawe kasmaraning sing pada weruh, apa maneh aku dewe, nganti saiki isih keprungu swara kang lamat-lamat alus nganjut –anjut, gawe tab-tabaning atiku . Lan saka rumangsaku, nalika aku metu kae, kaja-kaja aku lagi adep-adepan temenan karo putri Bali tulen, ora mantra-mantra ana sadjroning tonil, nganti pikirku dadi gondjing temenan, nganti seprene durung mari.”														
70	“Ah pandjenengan kuwi, memanas ati temen.” Wangsulane Intarti karo njeblak Endra.	√								√					
71	“ Pandjen ngono kok djeng, atiku nganti saiki isih krasa gondjing bae. Lan lelakon ing bengi iki bakal angel anggonku arep ngalekake saka djiwaku . Ah mbok saiki aku krungu maneh swara sing kaja mau kuwi, atiku rak bungah banget.”	√	√		√			√		√	√	√			
72	“E..... saja memanas ati temenan kowe mas !” saking anjele Intarti nganti njetot Endra maneh.	√								√					
73	Endra pringisan seneng. Botjah loro olehe nunggang sepeda karo sinambi gegujon lirih, dikatogake awit sekarone bakal pada pisahan lawas.	√					√			√					
74	“Kapan kondurmu njang Sidoarjo djeng ?” pitakone Endra . “O, djen aku suk dina Senen bae mas, amarga jen dina Minggu mesti sesake, la pandjenengan suk kapan?”	√	√							√					
75	“Jen ngono ja bareng bae djeng.” “ Pandjenengan terus tindak Sidoardjo apa?” “Ah ora, mundak diarep-arep wong tuwa, betjike lija dina bae aku dak merlokake dolan menjang Sidoardjo .”	√	√					√		√					
76	“Tenan apa mas?” “ Jen ora ana alangan, mesti dak perlokake.”									√					
77	“Tanggal pira rawuhe mas, suk dak petuk.” “ Jen ngono betjike tanggal 20 bae ja djeng.”		√							√					
78	“Ja sakersane, djam pira tindake?” “Sepur sing esuk bae, saka Madiun djam 9.48 dadi tekan Sidoardjo kira-kira djam 13.24 , metu Surabaya .”		√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
79	“Tenan lo mas, suk dak petuk, jen ngapusi ngerti dewe.” “Ija, nanging djanji, suk aku ana Sidoardjo diplesirake.”	√	√							√					
80	“Adja kuwatir mas, mesti dak ubeng-ubengake .” “Ah gemang aku jen arep diubeng-ubengake , rak mumet.” Wangsulane Endra karo gumuju.	√								√	√				
81	“Ah mbesuk benumku mbok ja adoh-adoh karo kowe ja djeng, sukur bisa tunggal sak kuta.” “Sing disuwun ja ngono mas , mula pada ndedonga bae, senadjan pisah, ja adja sing adoh-adoh ngono.” “Ija muga-muga bae ja djeng!”		√	√						√	√				
82	Tekan semono olehe guneman bandjur kepeksa dirampungi, awit wis tekan sangareping omah pondokane. Endra lan Intarti bandjur pada mlebu ing omah, terus ndjujug ing kamare dewe-dewe .		√	√			√			√					
83	Bengi iku Endra ora bisa turu senadjan awake kesel lan sajah. Awit atine tansah rumangsa gembira banget, tansah kelingan lelakon kang nembe kedadejan bae.	√	√							√					
84	“Ah mbesuk kapan Ni Nogati bisa tetep ana ing sandingku?” mangkono gagasane Endra, karo leleh-leleh ana ing paturone.	√	√							√					
85	Dinane Senen , Endra lan Intarti bandjur sida mulih bebarengan, nunggang sepur djam 6.34 esuk . Ana sadjroning sepur Endra tansah pada gegujon ora leren-leren.		√							√					
86	Nanging bareng sepur wis arep tekan Madiun , Endra wiwit katon susah lan sedih, mangkono uga Intarti , sakarone pada meneng anteng, mung pikire sing nglangut kabeh, ngambra-ambra, sundul langit. Bareng tekan Madiun, Endra saja katon sedihe nganti suwe anggane pada salaman, utjul-utjul bareng sepur wis arep nerusake lakune.	√	√				√			√					
87	“Tenan lo mas tanggal 20 dak arep-arep.” tjelatune Intarti karo sedih. “Ija djeng, ija, mbesuk mesti dak perlokake.” Wangsulane Endra katon sedihe.	√	√							√					
88	Bareng sepur wis ora katon, Endra nembe metu saka stasiun , Ø		√						√	√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	terus nunggang betjak, Ø mampir menjang Toko Buku “PAJACO” ngarep pasar, Ø perlu tuku buku watjan. Bubar kuwi Ø terus menjang stasiun bus.														
89	Djam rolas kurang setitik, Endra wis tekan ing Magetan , nuli terus mulih ing ngomahe , kang dumunung ing kampung Kauman. Tekan omah dipapagake karo Susilawati, kang lagi pinudju lungguh ing undak- undakaning omah kang tekane ing Magetan luwih disik.	√	√							√					
90	Susilawati saiki wis dudu Susilawati telung tahun kang kapungkur, saiki wis katon mundak ajune, ja mundak sakabehane, ketemu tuk karo Endra wis ora kaja dek bijen, nanging saiki sadjak rikuh lan isin . Lan saka panjawange Susilawati dewe, Endra kangmase angkat mau mundak saja baguse, lan gagahe, ora kaja Endra telung tahun kapungkur, owah-owahan ngono mau embuh djalarane, mula atine Susilawati tansah rikuh pakewuh bae wis ora ana maneh.	√	√							√	√	√	√		
91	Mangka bijen sering gegujon bareng, mangan bareng dolanan ja bareng, nanging saiki teka bandjur maleh rikuh lan isin ngono. Apa Susilawati saiki wis ngerti jen Endra dudu sedulure temenan, mung sedulur angkat bae?	√	√							√			√		
92	Endra dewe ja gumun weruh Susilawati bandjur kaja mangkono , dadi sadjak rikuh lan isin , mangka bijen, jen weruh deweke, terus nggulet bae, saiki teka sadjak isin kaja ngono iku . Endra ora pisan-pisan nduweni pikiran apa-apa karo Susilawati, awit Susilawati direngkuh kaja dene sedulure nom dewe.	√	√							√	√	√			
93	Gagasane Endra enggone Susilawati rikuh mau , ajake merga saiki wis pada gedene, pada diwasane, katambahan kena prabawane negara gede pisan ngono gagasane Endra wis ora ana maneh. Susilawati ja isih gelem gegujon, nanging wis ora kaja disik , Susilawati saiki pantjen wis ngerti, jen Endra mau dudu kangmase temenan, nanging mung kangmas angkat bae, ngertine ibune ketrujut ngendika.	√	√							√			√		
94	Susilawati kaget, krungu ngendikane ibune mau , mula bareng	√	√							√	√				

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	ketemu bandjur dadi isin lan rikuh mau . Nijate Susilawati dewe wis ora arep apa-apa, arep tetep ngaku sedulur tuwa bae karo Endra, nanging bareng ketemu tuk, atine teka malih tab-taban lan rikuh wis ora ana maneh, embuh djalarane, sing ngerti mung Susilawati dewe.														
95	Endra ora ngowahi kaja adat sing uwis-uwis, sanadjana Susilawati dadi rikuh, meksa terus ditjedaki, sering didjak gegujon, utawa mlaku-mlaku jen pinudju terang sore . Atine Susilawati katon gembira banget.	√	√	√						√					
96	Susilawati tansah dadi kembang lambene para nonoman, awit kedjaba rupane aju, pinter olehe njandang, niru bintang pilem, lambene adjeg abang mulane akeh para nonoman sing pada kajungjun, gandrung-gandrung kapingrangu. Tur Susilawati botjah modern pisan, beabas srawungane, mula ana Magetan sedela bae, tepungane para nonoman wis akeh banget.	√	√							√					
97	“Mas Endra, ajo mengko sore pada nonton bioskup, filme rak apik, iki mau aku mentas weruh gambar reklamene.” Mangkono tjelatune Susilawati menjang Endra, kang lagi mlintengi badjing ing pakebonan.	√	√							√					
98	“Filme apa Sus?” wangsulane Endra karo mandeng Susilawati. “Anna, mas.”	√								√					
99	“Film apa ta kuwi?” “Bangsaning roman mas, wah hebat banget, jen kangmas ora mirsani , bakal rugi, awit aku bijen wis nonton nalika main ana ing Surabaya .”	√				√				√					
100	“La wong wis nonton teka arep nonton maneh ta Sus?” “ Aku wis rada lali tjritane mas, nanging tanggung apike.”	√								√					
101	“Ija ta jen ngono, aku manut bae, waton aku di traktir, wong aku wis ora duwe duwit.” “Adja kuwatir mas, aku isih duwe duwit.” tjelatune kanti bungah.	√								√	√				
102	“Babo Sus. Djam pira ?” “ Djam 7 bae mas, dadi ora kawengen baline.”	√	√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	“Ija aku manut.”														
103	Susilawati katon saja bungahe, bandjur tjengkelak bali mlebu ing omah, dene Endra nutugake anggone mlintengi badjing.		√							√					
104	Sorene Endra lan Susilawati sida nonton bioskup temenan. Susilawati anggone matjak katon hebat banget, jurke kuning gading, diwenahi kembangan ing dadane, potonganing rok model “Lekton” keleke katon. Rambute kang tjendak dikrul ala Marlyn Monru.	√	√							√					
105	Dasar aju, bisa nata sandangane pisan, mulane sadalan-dalan akeh para nonoman kang pada njawang kanti sambat ngaduh djiwane, apa maneh weruh lambene kang tjilik tjiut abang maja-maja, saja nambahi brantaning wong sing pada njawang .	√								√	√				
106	“Hem..... ana botjah teka ajune numpuk undung ngono, begdja kemajangan banget , nonoman sing ana sisihe kuwi.” Mangkono rasane para muda lijane, sing pada weruh. Patjen Susilawati ajune tanpa tanding, goleka sak kuta Magetan , ora ana sing madani.	√	√							√	√				
107	Tekan ngarep gedong bioskup wis kebak penonton, sing sebagian akeh, ja para nonoman, awit filme pantjen apik kanggone para muda , mula ing ngarep loket wis padet, pemuda lan pemudi . Susilawati ora suwe wis oleh kartjis, Endra lan Susilawati bandjur pada mlebu ing gedong bioskup kang wis kebak .		√				√			√	√	√			
108	Mlebune Endra lan Susilawati gawe tjingaking wong akeh, sasat kabeh mripat pada tumuju menjang deweke kabeh. Bareng Susilawati lan Endra wis lungguh, nembe rumangsa lega atine. Susilawati rumangsa mongkog atine, merga mlebone tansah dadi kawigatene wong akeh, kosok baline Endra, rumangsa isin lan risi.	√								√					
109	Ora suwe bioskup wiwit main, ing djero gedong malih dadi peteng, sing katon mung sorot kang tumudju menjang kelir . Susilawati lungguhe saja meseg Endra.		√											√	
110	Sadurunge film Anna diputer, luwih disik diwenahi extra, film karton, kang bisa gawe gujuning para penonton kabeh, mangkono Endra lan Susilawati. Bubar film karton, bandjur diputer film		√							√	√				

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Anna. Para penonton wiwit tentrem maneh.														
111	Kanggone Endra film Anna mau biasa bae, ara ana adegan-adegan sing bisa anggondjingake pikir, nanging kanggone Susilawati sebalike, mengkono uga tumrape para muda, film Anna mau dianggep apik. Wosing tjrita, mung anggambarake sawidjining kenja, Anna djenenge, sing dadi Silvana Mangano, lagi bingung marga weruh ana pemuda loro , sekarone pada bregase, pada disenengi kabeh, wusana pemuda loro mau nganti pada perang tanding pistol-pistulan, wusanane sing sidji mati, sing menang pemuda Andrea (Vittario Gasman).	√	√				√			√					
112	Nanging sarehning kenja Anna mau dadi djuru rawat agama, mula ora kena metu saka asrama. Nanging kegawa kasmaraning djiwane, wusana nganti njolong-njolong metu , lan bandjur pada metu , metune uga tansah dadi sawangane para muda-muda maneh, malah ana sawidjining pemuda, saking bangeting anggone njawang, nganti bola-bali ditumbuk ngalor-ngidul meksa isih njawang bae.	√	√							√	√		√		
113	“Mas, ajo pada mampir menjang warung disik, aku teka krasa ngelak temen.”tjelatune Susilawati bareng wis tekan njaba, ngajak Endra mlebu ing warung . “Ija betjik ajo, aku dewe ja krasa ngelak, nanging mlebu warung endi, anane kuta Magetan ja mung warung Hadi.”wangsulane Endra.	√	√							√	√				
114	“ Lan mengko mulihe mampir toko “HAPY” sedela ja mas, awit aku arep tuku sepatu sandal.” “Ija kena.”	√								√					
115	Wong loro bandjur pada mlebu ing warung “HADI” perlu golek es. “Ngresakake apamaneh mas?” “Sega soto bae Sus, aku teka kepengin, wis suwe ra djedjamu, teka ketagihan ngene.” “Jen ngono aku ija mas.”	√								√					
116	Bareng wong loro wis rampung enggone djadjan, bandjur metu, terus ndjundjug ing toko “HAPY” perlu tuku sepatu sandal. Bareng		√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	wis oleh, bandjur pada bali mlaku, karo ndeleng asrining kuta Magetan ing wajah bengi .														
117	Bengi iku Susilawati ora bisa turu, tansah klisikan bae, gagasan rupa-rupa, kelingan lelakon sing nembe kedadejan. Bareng djam sidji, nembe bisa turu temenan.		√							√					
118	Prei sewulan, saka rumangsane Susilawati rikat banget, awit rumangsa atine durung tutug anggone kumpul karo kangmase angkat Endra lan wong tuwane, wis arep pepisahan maneh, malah jen kena-kenaha arep djaluk tambah maneh anggone bali menjang asrama. Mula bareng kurang rong dina , Susilawati katon sadjak sedih banget atine.	√	√							√					
119	Tekan titimangsane kudu bali ing asrama, Susilawati bandjur mulih , dieterake Endra tekan Madiun , mula atine sadjak bingar . Nanging bareng sepur sing arep ditunggangi wis arep budal, Susilawati katon sedih banget.	√	√							√		√	√		
120	“Awas, kereta api tjepat ke Surabaya , segera akan berangkat, para penumpangja disilahkan naik .” mangkono swaraning tjorong mikrofon ing stasiun, ngabani para penumpange supaya enggal munggah .		√							√		√			
121	Susilawati bandjur enggal munggah, lan ngadjak salaman karo Endra.									√					
122	Ora suwe sepur budal, kang katon mung katjune Susilawati saka djendela, mlembar-mlembar kena sliring angin. Endra bandjur mulih maneh menjang Magetan .	√	√												
123	Amarga ketungkul ngladeni Susilawati, Endra nganti klalen jen duwe kentjan karo Intarti. Mula bandjur enggal-enggal kirim lajang karo Intarti, sengadi jen ibune angkat gerah, dadi ora bisa teka.	√								√					
124	Endra saiki wis dibenum njambut gawe dadi guru ana ing sala , dene Intarti ana ing Malang . Sala-Malang, jen wis tjeta, adja sumelang. Mangkono gagasane Endra karo Intarti.	√	√							√					
125	Sadurunge Endra lan Intarti mau dibenum, oleh prei maneh seminggu . Mula sadjrone prei mau . Endra lan Intarti bandjur		√							√		√			

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	pada plesir-plesir bebarengan, lan kanggo pengeling-eling menjang kuta Ngajodja , sing bakal ditinggal, Endra lan Intarti pada merlokake dolan menjang Parangtritis, ing pasisiring segara kidul, pratapane Kandjeng Ratu Kidul.														
126	Ana ing Parangtritis sekarone katon bungah, njawang ombak ing segara kang pating glundung lan djumlegur swarane sing anggegirisi mau .	√	√							√					
127	Sawise katog anggone dolan , bandjur mulih. Esuke merlokake dolan maneh menjang Kaliurang bandjur pada adus ing tlaga Nirmala.		√							√	√				
128	Ana ing Kaliurang pada merlokake munggah ing Plawangan , deleng Gunung Merapi kang ngedangkrang kekemulan ampak-ampak, katon kaja buta lagi lungguh. Bareng wis katog lan kesel, bandjur mulih.		√	√						√					
129	Intarti ana Sarangan bungah banget, hawane kang adjeg adem, peasawangane kang asri-asri tansah gawe senenging atine. Wong loro bandjur pada praon ing Tlaga Pasir, kang ambane nganti pirang-pirang atus bau. Pantjen Sarangan njata asri banget, mula ora anggumunake jen tansah dadi kawigatene para turisten , nganti wong saka matja nagara uga pada merlokakae menjang Sarangan kono .		√				√			√	√	√			
130	Intarti lan Endra bareng wis pada marem anggone pada praon bandjur pada mlaku-mlaku, urut pinggiring Tlaga Pasir , sinambi ndeleng kaendahaning alam ing sakiwa-tengene kang njata asri banget.	√	√							√			√		
131	Kuta Magetan katon lambat-lambat ana sangisoring Sarangan. Sawah-sawah kang galengane kotak-kotak, jen dinulu kaja babut permadani kang lagi ginelar. Sadalan-dalan Intarti lan Endra tansah pada meneng, atine lagi pada dene kebak gagasan rupa-rupa.	√	√	√						√					
132	“Hem..... pantjen Gusti Allah luwih Kuwasa lan Luwih Agung, bisa gawe isen-isening donja kang kaja mangkene asrine.” Mangkono tjelatune Intarti lirih, karo njawang asrining alam, kang	√	√	√						√	√				

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	njata ngedab-edabi ati. “pandjen ngono djeng, kedjaba luwih Kuwasa lan Luwih Agung, uga luwih Adil lan Mulja banget, nganti ora ana titah kang bisa niru gawe kajaisan-isening alam kene.”wangsulane Endra karo njawang Telaga Pasir sing banjune kimplah-kimplah bening.														
133	Endra lan Intarti bandjur pada leren, ana sangisoring wit kang ketel godonge, karo njawang pulo kang dumunung ana tengah-tengahing Tlaga Pasir kono.		√							√					
134	“Djeng?”mangkono pitakone Endra karo njawang Intarti, kang tansah katon meneng bae. “Apa mas ?”wangsulane Intarti karo noleh, mesem pait maduning gula.	√								√					
135	“Sarehning kita sakarone wis meh pada tumapak njambut gawe, apa ora betjik jen pepatjangan kita iki diresmekake bae djeng?”mangkono tjelatune Endra karo njawang Intarti. “ Bab iki aku mung nderek sakersa pandjenengan mas, mula betjike pandjenengan bandjur enggal-enggal matur menjang wong tuwaku, nglamar awakku .”	√						√		√					
136	“Ija djeng, kuwi wis mesti, mula sadurunge, kita kudu rembugan disik. Nanging djeng.....”Endra ora bisa nutugake guneme .	√								√					
137	“ Saupama wong tuwamu ora ngideni, bandjur keprije?” “Kangmas adja menggalih sing kaja mangkono , wong tuwaku ja bener wong kuna kolot, nanging penggalihe wis modern manut menjang djamane . Mula pandjenengan adja sumelang maneh, pertjajaha bae karo aku. Awit djiwa ragaku wis dak srahake kagem pandjenengan .”wangsulane Intarti kanti tumungkul.	√	√					√		√			√		
138	“O kowe njata gagantilaning djiwaku dewe.” Endra tangane karo njekeli tangane Intarti, diremed kanti soking sih katresnane. “Mula mas pirengna. Jen kangmas adja nganggo merang, nanging nganggo godong kenikir.”	√								√					
139	“Ngene djeng : Gelem pisah karo kowe jen njawaku wis dipundut ing Pangeran.”	√								√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
140	“Aduh..... djeng, kaja-kaja wis tjukup prasetya kita djenggereng ana ngarepku , dadija seksi, lan muga-muga idam-idaman kita iki enggal bisa kasembadan.”	√	√	√						√					
141	Endra lan Intarti bandjur pada mulih. Bareng tekan Ngrenong , bandjur nunggang bus, mudun Magetan . Lan dina iku uga Intarti mulih menjang Sidoardjo, mampir menjang Madiun disik, njang omahe ibu tjilike .	√	√							√					
142	Intarti ketemu karo bangsaning botjah nonoman kang ugal-ugalan. Tekane njang Sriwedari ja mung arep ugal - ugalan bae, grombolane botjah ugal-ugalan mau ana botjah papat, kabeh katone kaja botjah betjik-betjik, sandangane sarwa hebat-hebat kabeh.	√	√	√						√	√				
143	Nanging botjah papat mau bola-bali tansah langsir mripate, nggoleki sing lentjir kuning. Mula jen pinudju weruh kenja sing aju, wis ta, terus dipepeti, dibebeda, ja kaja mangkono mau pantjen antjas tudjuhane.	√	√							√					
144	“La saiki iki ketemu, ja kaja ngene iki kenja sing dak goleki. Waduh manise lan kewese botjah iki, ana wong aju teka uleng - ulengan temen.Ajo tjah. dibebeda.” “He sareh disik, ana sing ngawal lo, adja grusa - grusu.”		√							√					
145	Endra lan Intarti ngerti, nanging meneng bae, mula tansah siaga lan waspada , awit lagi adep - adepan karo botjah ugal - ugalan, mulane bandjur trima lunga menjang panggonan lija. Nanging lungane Endra lan Intarti mau tansah terus dikekintil bae, malah saja ndesek.		√							√	√	√			
146	“Ajo tjah, adja wedi, mungsuh papat apa menang ? Mengko jen ana nepsune aku iki lo mungsuhe .” Mangkono guneme karo ndesek Intarti sing lagi ndeleng wajang wong, lagi ngematake ndjogede R. Gatutkatja.	√								√	√	√			
147	Dumadakan Intarti kaget, awit awake krasa didesuk lan diempet dening pemuda mau , Intarti noleh karo mbesengut. Pambesengute Intarti mau , malah saja gawe gondjinging atine nonoman mau , malah bandjur gumuju seneng.	√	√							√		√			

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
148	Endra weruh glagat sing ora betjik, Intarti bandjur digered didjak lunga maneh menjang panggonan sing sela, karepe jen ana ing panggonan sing sela, jen nganti nonoman papat mau wani mbebeda lan kurang - adjaran, arep dilawan.		√							√					
149	“E mbok ja adja kurangadjaran ngono, aku dudu botjah ala, kana lunga ! Tindak mu sing kaja ngene iki ora patut.	√								√					
150	Nonoman sing diuneni kaja mangkono mau ora menda lan ora isin, nanging malah saja ndadra, sadjak nantang ngono.		√							√					
151	Endra bareng ngerti sanalika muntab nepsune, nonoman mau bandjur diantem wani, nganti nonoman mau tiba. Nanging bandjur tangi, lan terus ngrangsang Endra, nanging wis ditampani karo sikile, nonoman mau tiba meneh kapindone.	√	√							√	√		√		
152	Kantjane bareng weruh, bandjur melu ngrojok, nanging lagi bae teka, wis didisiki dening Endra karo sikile, wusana botjah loro tiba glangsan, awit Endra main pentjak.	√	√							√					
153	Nonoman sing lorone, ora wani tetulung, mula trima meneng bae. Lan papan kono bandjur dadi rame wong gelut, ora ana sing misah. Pemuda loro sing kena tendangane Endra mau tangi bebarengan, bandjur ngrubut maneh.	√	√							√					
154	Endra ketjipuhan bandjur ngetokake pentjak Tjikalong, mlumpat ngiwa - nengen karo ngantem mungsuhe, wusana pemuda loro mau sida djerbabah ing lemah kabeh, ora obah.	√	√							√			√		
155	Weruh kantjane loro kaja mangkono mau , pemuda sing lorone mung ndomblong, bandjur marani Endra kanti ngrerepa, supaja Endra ninggal papan kono, lan deweke ndjaluk pangapura akeh - akeh, merga pantjen salahe mitrane dewe. Endra bandjur lunga saka kono.	√	√							√					
156	“Mas kok perseni ping pira botjah sing ugal - ugalan mau? ” mangkono pitakone Intarti karo Endra, kang lagi ngaso ana ing rumah makan P. Amat.	√	√							√					
157	“Ah embuh, kiraku ana ping lima sewang ajake.” wangsulane Endra karo gumuju.	√								√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
158	<p>“Untung ora diping sangani dek mau, atuka rak</p> <p>“Ah ja ora, kedjaba jen deweke ngrangsang aku maneh lagi dak perseni tambahane.”</p>	√	√							√					
159	<p>“Raine sing sidji biru erem mas.”</p> <p>“Ja wis bene bae, kena kanggo tanda mata, saka tindake sing ugal - ugalan kuwi mau. Pantjen aku gumun banget menjang botjah nonoman saiki iki, ugal - ugalan sing diemba teka bioskop bae. Ija jen ora dilawan, jen ketanggor kaja iki mau, apa ora isin ?”</p>	√	√	√						√					
160	<p>“Ija bener mas, iki djamane krisis moril lan krisis akhlak.”</p> <p>“Ija pantjen mangkono.”</p>		√					√		√		√			
161	Antaraning djam 8, Endra Ian Intarti bandjur pada mulih , Intarti diterake mulih menjang omahe nak-ndulure, kang ana Badran, bareng wis ngeterake Intarti, Endra bandjur mulih menjang pondokane dewe ing Kampung Lawijan.	√	√							√	√				
162	Endra lan Intarti lestari enggone pada patjangan, lan tansah mong - kinemong, lan djaga -djina, ora gelem nglanggar kasusilan. Dasar sekarone aten - atene pada betjik – betjik, mula senadjan wis resmi, tansah ora pada ninggal ing kaprajitnan, pada eling lan waspada, netepi djeneng guru sekarone , kang sekabehane kudu digugu lan ditiru, kena kanggo kupija menjang para murid - muride, lan para mitrane kabeh.	√								√	√				
163	Obahing donja kaja dene obahing tjakramanggilingan, tansah mubeng terus, wolak - walikan, dadi ora bisa langgeng. Ana bebungah , ana susah , ana esuk ana sore . Kang bijen sengsara , ra adjeg sengsara , ganti nemoni seneng , kosok baline sing seneng , bakal genti neinoni sengsara , kuwi kabeh wis dadi kodrating alam donja, lir wajang saupamane, dalange Gusti Allah, dadi kita mung kudu manut menjang sakersaning Ki dalang mau , digawe seneng, ja digawe susah tansah giliramanti bae.	√	√	√						√	√	√	√		
164	Mangkono uga lelakone Endra Ian Intarti, sing sekarone lagi nengah - nengahi seneng - senenging wong pada katresnan, bakal	√		√						√			√		

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	ketaman ing sedih , nganti bisa misahake lan murungake anggone pepatjangan mau, awit ketaman ing goda rentjana sing luwih gede banget. Dene mula bukane nganti bisa pisah kuwi. djalarane kaja ing ngisor iki.														
165	Nudju sawidjining dina, kaja adat sabene, Endra ing wajah sore mesti lagi njawang manuke .nuri sedjodo kang nembe olehe dituku. senenge ora ndjamak, kedjaba rupane apik otjeh-otjehane uga apik, mulane Endra seneng, saben sore manuke mau tansah disawang, karo dipakani.	√	√	√						√					
166	Wektu semono Endra ja lagi njawang manuke Nuri kuwi, awit sekarone lagi pada gujon, pepasihan, nganti Endra kasengsem marem lan seneng, awit anggone pepasihan manuk loro mau, ja wis kaja manungsa kae.	√	√	√											
167	Dumadakan Endra, kaget, weruh tekane upas wis karo ngulungake lajang tilgram, enggal ditampani, dideleng ka Magetan, nuli enggal dibukak diwatja , surasane tjekak maos mangkene <i>endra anakku enggal ,mulih, ana kabar wigati banget, puma perlokna minggu iki.</i> <i>r. ismangun.</i> Kaja ngono unining lajang tilgram mau.	√	√	√				√		√		√			
168	Endra djuddeg lan bingung matja tilgram mau. Gek ana apa ? Apa wong tuwane angkat gerah ? Nuli deweke dikon bali iki ? Mangka Endra dewe wis nduweni nijat, jen dina Minggu ngarep iki arep menjang Malang, tilik Intarti, nanging bandjur ana lajang tilgram kaja mangkono . Mula atine bingung kaworan judeg wis ora ana maneh.	√	√	√				√		√					
169	“Ah genah iki ana perlu penting temenan. Nanging penting bab apa, Endra nganti suwe anggone mikir menjang isine tilgram mau, nanging meksa durung ngerti karepe.	√	√							√					
170	“Eh apa ana kabar saka Intarti, supaja njepetake anggon kita resmi pada omah - omah iki ? Nanging apa sababe jen tenan ngono Intarti	√	√					√		√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	teka ora ngabari ?” mangkono pangudasane Endra, karo bingung.														
171	Endra ora ngenteni dina Minggu , bareng dina Setu awan, dheweke terus mulih menjang Magetan, nunggang bus, awit daja - daja kepengin weruh kabar penting mau .	√	√							√					
172	Endra anak ku ? mangkono pangandikane R. Ismangun karo Endra ing wajah bengi , bareng Endra wis mulih menjang lagetan, dina malem Minggu , pada djagongan wong telu karo garwane.	√	√												
173	Endra meneng, tumungkul karo ngrungokake.									√					
174	“Sumurupa Endra, mulane kowe dak kirimi lajang tilgram supaja teka kene , awit ana kabar sing wigati banget.” mangkono sambunge R. Ismangun karo njedot roko, kukuse tumelun ngebaki kamar kono.	√	√							√					
175	“Kuwi ngene ! Wis ana 5 dina iki, aku tanpa lajang saka adimu Susilawati ing Surabaya, kang surasane andadekna bingunging atiku lan ibumu .	√	√							√					
176	“Lajang kang gawat banget. Sarehning ana lajang kang gawat kaja mangkono , mula kowe tumuli enggal - enggal dak kon bali iki, perlune supaja bisa melu ngrembug bab iki, awit lajang iki, sing bisa mutusi, ja mung kowe dewe. Endra kaget.”	√		√											
177	“ Serat punapa punika rama, dene teka kula ingkang kedah mutusi punika ?”	√								√					
178	R.Ismanguu ora mangsuli, bandjur ngroqoh kantonge, ndjupuk lajang saka Susilawati, terus diwenehake menjang Endra. “Enja watjanen dewe, bab iki aku mung nunggu keputusanmu dewe.”	√						√		√					
179	Surabaya, 7 April 1950. <i>Ingkang sembah sungkem.</i> <i>Nuwun wijosipun, sarong punika putra ngaturaken kabar kawiludjengan, panjuwun kula rama-ibu ing ngriki ugi makatena sadaja.</i> <i>Kedjawi saking punika rama - ibu, kalilana putra matur wonten ngarsanipun rama sekalian, ananging sampun pisan andadosaken</i>	√	√							√	√		√		

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	<i>rengu saha dukaning rama sekalian, walehwaleh punapa, putra bade matur prasadja kemawon, awit sampun dangu krenteging manah kula punika kula tahan, nanging dangu - dangu putra boten kijat. mila bab punika kepeksa bade kula aturaken sedaja, sewu lepat njuwun sih pangaksami.</i>														
180	<i>Ngaturi pirsas, sampun wonten tigang wulan punika, wiwit kula wangsul saking Magetan, ngriki; manah kula teka ladjeng kagiwang satunggiling prija, saking sangeting anggen kula tansah mikir dateng prija wau, ngantos manah kula dados sakit, ngantos sapriki dereng mantun, manah saja nemen sanget, lan mbokmanawi sakit kula punika boten saget saras, manawi idam - idaman kula punika boten saged kaleksanan. Mila sijang kalijan daluh, magi - mugi rama sekalian kersaha andjurungi dumateng krenteging manah kula punika. Dene prija ingkang tansah dados gagasaning manah punika, boten wonten sanes kedjawi mas Endra pijambak, inggih saderek kula angkat. Duh rama sekalian, mugi - mugi rama sekalian kersaha andjurungi dumateng panjuwun kula punika, awit manawi kula boten kaleksanan daup kalijan kangmas Endra, kula lega - lina pedjah kemawon, katimbang gesang tansah kadunungan ing raos ingkang kados makalen punika.</i>	√	√							√	√		√		
181	<i>Wusana tjekap semanten atur kula, sakatahing kalepatan, putra njuwun sih samodra pangaksama, saha njuwun kabar. Mugi bab punika andadosaken ing pamirsas. Nuwun. Putra prih.: SUSILAWATI.</i>	√		√	√			√		√					
182	<i>Rampung pamatjane lajang mau, atine Endra kaget lan bandjur deleg - deleg, awake krasa gumeter, awit ora njana babar pisan arep matja lajang sing kaja mengkono surasane. Nganti gawe Endra ora bisa ngutjap apa - apa. R. Ismangun sekalian weruh Endra bandjur sadjak peteng pikire mau uga ora wani apa-apa.</i>	√	√	√				√		√					
183	<i>Djer pandjenegane, pantjen wis ngerti jen Endra lagi djudeg,</i>	√								√	√				

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	amarga Endra dewe wis duwe patjangan dewe, sing wis resmi. mulane R.Ismangun malah dadi saja tambah judege, mikir Endra ja mikir menjang Susilawati.														
184	R.Ismangun dewe arep meksa Endra ora wani, kedjaba jen Endra rung duwe patjangan, mestine bakal ora kabotan, lan Endra dewe mestine ja gelem nglakoni, nanging bareng Endra dewe wis patjangan resmi, ja kuwi sing andadekna saja tambahing djudege penggalih he Ismangun.	√								√					
185	Nganti suwe kahanan ing kono dadi sepi, ora ana sing wani guneman, awit pikire pada dene pating klambrang mrana-mrana, saja Endra, pikire ing wektu iku saklijane djudeg lan bingung wis ora ana maneh. Njut , wewajangane Intarti ndjur katon gawang - gawang ing mripate, sumehing praupane, eseme kang bisa nggondjingake pikire Endra, katon tjeta wela-wela, tansah ngreridu atine Endra bae.	√	√							√					
186	“Pantjen ja mengkono Endra, aku dewe kliwat djudegku, ija jen kowe durung duwe patjangan, atiku bombong, nanging balik kowe wis duwe, jaiku sing dak djudegi atiku lan ibumu . Aku dewe ra maido, kowe bandjur dadi sedih kaja ngono, lan aku dewe ja ora arep meksa menjang kowe , supaja kowe gelem nglakoni, ngono kuwi ora babar pisan, awit barang peksan kuwi ora apik kedadejane ing tembe mburine. Ah pantjen gawat banget bab sidji iki .”	√						√		√					
187	“Punapa dik Sus punika boten mangertos jen kula sampun patjangan kalijan Intarti ?” “Uwis, sabab bab iki ibumu wis kirim kabar mrana, nanging Susilawati teka bandjur isih kadunungan rasa kaja mengkono karo kowe , aku dewe djudeg banget rasaning pikiranku.”	√						√		√					
188	“Menawi ngaten, langkung sae mangke kula kintun serat dateng dik Susilawati pijambak, bade kula terangaken, jen kula sampun patjangan ngaten , saged ugi pijambakipun ladjeng eling ngaten .”	√								√	√				
189	“Kuwi ja ana betjike Endra, mula kowe dak undang mreng, ja djalaran saka iku, mula masa bodoha kowe, keprije enggonmu	√								√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	ngipuk - ipuk (ngerih - erih) nganti bisa ngendakake pikirane adimu Susilawati, kareben eling.”														
190	“Inggih rama, mangke bade kula serati kemawon, supados dik Sus ladjeng eling.”	√	√							√					
191	“ Aku ja setudju banget Endra, menjang kekarepaning atimu mau . mula dibisa enggonmu ngendakake atine adimu sing wangkal kuwi.” panjelane R. Ngt. Ismangun.	√	√							√					
192	“ Jen ngono, aku ora susah kirim lajang karo Susilawati. Wis bene Endra bae ja bune.” “Ija ngono ja betjik mas.”	√						√		√					
193	“ Jen ngaten, bendjang - endjang , kula kepareng wangsul rama ?”	√	√							√					
194	“Ija wis kena mulih, mung poma dibisa enggonmu gawe lajang.”	√								√					
195	“Inggih mangke dalu kula konsepipun rumijin.”	√	√												
196	“Ija, wis saiki kana ngasoha, awakmu rak wis sajah.!”	√	√												
197	Endra bandjur mlebu ing kamar , arep mapan turu, nanging ora bisa turu, merga pikire tansah nggagas menjang lajange Susilawati bae, awit ora njana jen sedulure mau , nduweni rasa kaja mengkono karo deweke .	√	√							√					
198	Endra djudeg banget pikire, meh sawengi muput ora bisa turu. Wewajangane Intarti malah saja mbebidung djiwane, ngreridu ing sandinge , lelewane saja gawe brangtaning atine Endra .	√	√							√					
199	“O..... Intarti Intarti ja mung kowe dewe sing pantes dadi tetimbanganku urip ing alam donja kene .” mung iku gagasane Endra. Wajah bangun esuk nembe bisa turu.	√	√							√	√				
200	Sapungkure Endra mlehu ing kamar . R. Ismangun karo garwane pada tambah djudege penggalihe, awit kuwatir jen Susilawati bandjur salah tampa, lan ora gelem nggugu lajange Endra. Saja R. Ngt. Ismangun penggalihe luwih susah maneh, awit ngerti menjang wewatakane Susilawati kang wangkal, jen duwe karep, jen durung keturutan sok muring Ian nesu , apa maneh lajange wis njebutake, jen kekarepane ora kaleksanan, deweke trima arep nglalu. Bab kuwi sing tansah dadi penggalihane bae. Mula R. Ismangun lan garwane	√	√						√		√		√		

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	sewengi iku bandjur ora bisa sare, penggalihe tansah ngambra - ambra . tekan endi - endi.														
201	“Mas, betjike pandjenengan ja mangsuli lajange Susilawati, dadi botjahe ora sedih banget - banget, ja diandarake pisan, jen Endra pantjen wis duwe patjangan ngono , lan dituturi sing akeh - akeh supaja deweke eling ngono.” ature R. Ngt. Ismangun karo kakunge.	√						√		√					
202	“Ija djeng, niatku ja mengkono , sesuk arep dak wangsuli , lan dak tuturi sing akeh - akeh, supaja deweke eling, lan jen pantjen wis karep arep omah - omah, ja goleka lijane bae, rak ja ngono to djeng ?”	√	√					√		√		√			
203	“Ja sakersamu mas, anggere olehe gawe lajang sing apik-apik surasane, supaja atine Susilawati dadi luluh ngono, awit deweke botjah wangkal atine.” “Ija, ija, sesuk dak gawene lajang iku.”	√	√							√					
205	Bubar iku , saking sajahe, R. Ismangun karo garwane bandjur iembe bisa sare.	√	√												
206	Esuke Endra bali maneh menjang Sala , kanti sedih atine. Tekan Sala bandjur enggal - enggal gawe lajang menjang Susilawati, ngandarake lelakone sing temenan. mangkono uga esuke iku, R. Ismangun uga bandjur gawe lajang wangsulan menjang Susilawati.	√	√							√					
207	Kotjapa Susilawati, bareng wis matja lajange Endra lan wangsulane wong tuwane mau , atine ora dadi eling, nanging malah saja tambah sedihe, bubar matja lajange mau , Susilawati semaput, ora eling. nganti dadi bajangane mitra - mitrane.	√	√							√					
208	Direktur asrama kono bareng ngerti menjang djalarane Susilawati dadi kaja mengkono mau , djudeg banget penggalihe. Nuli dituturi pirang - pirang, nanging dajaning ati kang wis kepanjangan katresnan djati, pantjen abot sanggane, mulane-sakabehing dituturi direktur asrama mau , ora mempan, ora ana sing digugu atemah Susilawati bandjur ketjandak ing lara, raine putjet, awake kuru, saben dina tansah teturon ana ing kamar.	√	√							√					
209	Bapak Direktur asrama mau , bareng weruh kaja mengkono, R.		√							√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	Ismangun bandjur ditilgram, supaja enggal-enggal teka ing Surabaja , awit larane Susilawati saja mbebajani banget.														
210	R. Ismangun lan garwane kaget banget, bandjur enggal - enggal pada niliki Susilawati menjang Surabaja . Bareng pirsu putrane praupane putjet lan tjelong, R. Ismangun kaja sedih banget penggalihe, saja R. Ngt. Ismangun, saking seduhe bandjur nganti muwun sedih . Sarehning ana lelakon sing kaja mengkono . R. Ismangun bandjur rembugan karo direktur asrama kono, lan' Dokter, jen Susilawati arep digawa menjang Magetan, Dokter lan Direktur ora kabotan, mula esuke Susilawati bandjur digawa mulih menjang Magetan .	√	√					√		√	√				
211	Susilawati saben dina tansah dijem - jemi atine dening wong tuwane, nanging larane ora enggal mari, nanging malah saja tambah - tambah, Susilawati saben dina tansah ndleming, ora karu - karuwan. Awake mundak saja kuru, saja putjet, nganti prasasat mung kari lung - lit bae, memelasi banget. Wis pirang - pirang dukun lan wong pinter - pinter sing pada ngemonah menjang Susilawati, nanging kabeh ora ana sing bisa nulung, larane malah saja tambah ngrekasa banget. R. Ngt. Ismangun weruh larane Susilawati kaja mengkono mau saja tambah seduhe, saking bangeting sedih penggalihe, wusana bandjur melu katjandak ing lara.	√	√					√		√		√			
212	Endra wis dikabari, uga teka. Mula bareng weruh larane Susilawati atine ja melas banget, nanging gek keprije, arep nulung ora bisa, mulane ja trima meneng, kanti bela sedih. Saja bareng weruh gerahe ibu angkate, Endra nganti ngruntuhake luhe, merga saka bingunge. Esuke kepeksa bali Sala .	√	√							√					
213	Wangune kabar bab larane Susilawati lan gerahe R. Ngt. Ismangun mau nganti keprungu dening Intarti, kang diwenehi weruh karo ibu tjilike kang ana Madiun . Intarti krungu kabar kaja mangkono mau kaget banget, bandjur nijat arep njatakake, ngiras tilik pisan, karo arep meruhi djalarning lara mau. Mula dina Setu awan , Intarti	√	√					√		√					

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
	bandjur budal menjang Madiun. lan esuke terus menjang Magetan														
214	Tekane Intarti ing Magetan , agawe kagete R. Ismangun sekalian, lan dipetukake kanti sedihing atine. Intarti atine sedih banget bareng weruh gerahe R. Ngt. Ismangun mau , salirane malih dadi kuru lan ora kersa dahar, merga saking sedihe, tansah sesarejan ana ing kamar kulon. Intarti bandjur genti tilik menjang kamare Susilawati, kang dumunung ing kamar wetan.	√	√							√					
215	Kotjapa bareng Intarti weruh Susilawati, atine kaja diiris-iris lan welas banget, awake wis kuru aking, guwajane putjet, tjowong, arep obah sadjak ngrekasa banget, ambekane wis tjekak.	√		√						√					
216	Ing wektu semono Susilawati lagi turu lajap - lajap, bareng krungu ana wong teka, bandjur ngetekake mripate, Susilawati katon kaget banget weruh Intarti ana sandinge karo sadjak sedih atine.	√	√							√					
217	Saking kagete, mung tansah mandeng bae, mripate katja - katja, ngetokake luhe. Intarti weruh kaja mengkono mau ora mentala banget, Susilawati bandjur ditjedaki kanti pitakon lirih mengkene.		√							√					
218	“Wis suwe gerahmu djeng ?” pitakone Intarti karo ndemek tangane Susilawati kang wis adem	√								√					
219	Susilawati ora bisa mangsuli, Ø mung mantuk kanti luhe saja tambah tjarotjosan.								√	√					
220	Intarti nembe ngerti, jen larane Susilawati mau , kegawa saking gedene katresnane karo Endra, nganti ladi lara kaja mengkono. Intarti uga ngerti, nanging ora pisan-pisan nduweni ati serik lan muring menjang Susilawati, kang wis presasat arep mati mau , atine kaja didjuwing - djuwing, welas banget ora ana maneh.		√	√						√					
221	Intarti dasare wanita kang luhur bebudene, wani korban sakehing korban kanggo kepentingane lijan. Mulane bareng wis njipati dewe larane Susilawati mau, tukul welase, deweke nedya ngalah, Endra arep dipasrahake karo Susilawati, supaja enggal waras larane, awit lara kaja ngono mau , jen ora enggal katulungan tamba sing mustadjab, mesti bakal enggal tekaning pati.	√	√					√		√	√				